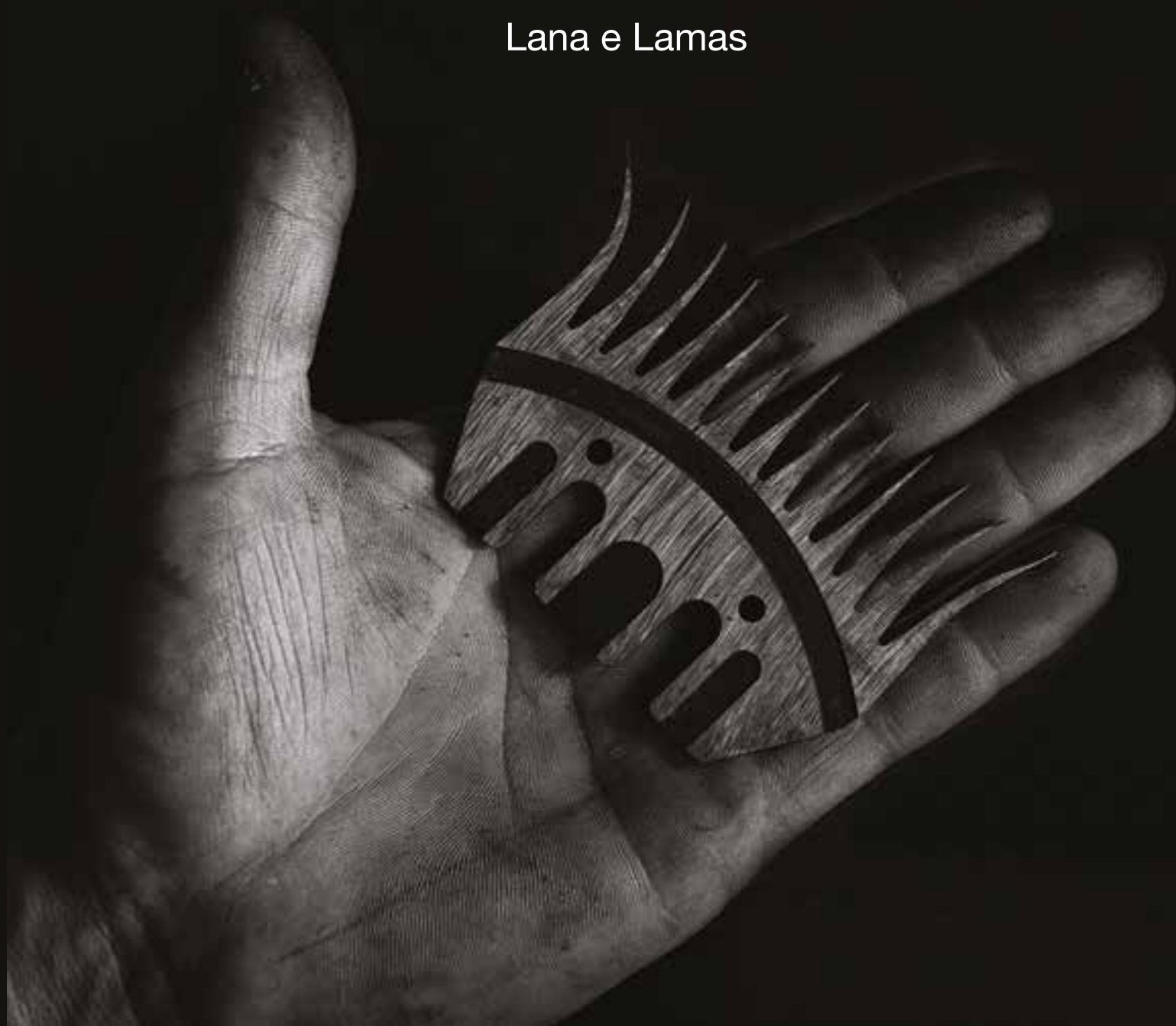

Francesco Pintore

Tundhimentas

Lana e Lamas

Francesco Pintore

Tundhimentas
Lana e Lamas

Francesco Pintore

Tundhimentas

Lana e Lamas

*Atividade realizada cun su contributu de sa Regione Autonoma de Sardigna -
Imprentas 2023-24 -LR 22/2018 art.22*

*Collana Iconografie
© 2024 Edizioni Abbà - Thorn & sun communication srl - tutti i diritti riservati
www.edizioniabba.it
Traduzione e revisione de sos testos in limba sarda: Mario Puddu
Progetto grafico: XL Comunicazione*

ISBN 979-12-80927-15-6

Ìnditze

Istéria	pag.	7
Biere cun is ogos, abbadiare cun sa mente <i>de Salvatore Ligios</i>	pag.	11
Sa Presentada <i>de Antonangelo Liori</i>	pag.	17
De is serros a is machinetas <i>de Massimo Locci</i>	pag.	25
A s’abbréschida!	pag.	25
Sa pichetada manna	pag.	27
Sa trà muda	pag.	29
S’ispédhiu de torrare	pag.	31
1 - Sa tundhimenta moderna	pag.	43
Su puntaresu Denis Buffet	pag.	43
De sa Frància a sa Noa Zelanda	pag.	43
Viàgiu in Sardigna	pag.	45
Pastores a letzione de tundhimenta	pag.	45
Sa lómpida de is istràngios	pag.	47
Is maistos neozelandesos	pag.	57
Ispagnolos e Rumenos	pag.	61
Is tundhidores sardos	pag.	61
Bidharamosa capitale de is tundhidores	pag.	63
2 - Comente si tundhet	pag.	71
Su métidu Bowen	pag.	71
Sa ténnica cumposta	pag.	71
3 - S’organizatzione de su trebballu	pag.	93
Bratzos a trebballu / Is tundhidores	pag.	93
Su capiscuadra	pag.	95
Sa giorronada de su tundhidore	pag.	97
Basca, suore, immarritzone e dolores	pag.	99
Didascalias	pag.	155
Arrengraziamentos	pag.	159

Istèria

Tundhimentas est unu servìtziu chi pertocat sa tundhimenta de is brebès in Sardigna. Su progettu, cumpriu in tempus de chimbe annos, naschit coment'è afainu po documentare su pastoriu in s'Ìsula e at portau a cuncordare unas cantu paradas e unos cantu libberos cun duos argumentos chi pertocant is sartos nostos: S'avolotu de is pastores (su 2019) e su contu a fotografias de sa trà muda de su bestiàmene de Désulu a Làconi.

Como tocat a sa tundhimenta de is brebès, una costumàntzia antiga meda chi in Sardigna, de is primos annos Otanta de su séculu apenas passau, est connoschendu unu cambiamentu rivoluzionàriu tecnològicu e antropològicu chi in pagas deghinas de annos podet cambiare su connotu sèmpere importante meda in sa vida de is pastores sardos.

Is novidades de custos tempos ant portau a cambiamenti mannos in totu su pastorigóngiu. Sèmpere prus pagu si faet sa trà muda e sèmpere de prus si pastorigat in su matessi logu e – gràtzias a is leis chi ant agiudau a comporare is terras in logos de basciura e gràtzias a is provvedimenti de s'Unione

Europea po s'agricoltura – mindha e cuile tenent como prus bisura de aziendha e su pastore de imprendhidore.

S'allevamentu de is brebès e de is crabas in custu faimentu si est sèmpere adatau a is cambiamenti cuncordandho is risorsas puru. Bortas meda, coment'est acontéssiu po sa tundhimenta, costumàntzia e cambiamenti sighint impare. Fintzes in sa prima sumana de custu tertzu millènniu, cun ainas méngius, po tündhere s'impreant ancora is serros de atzàrgiu.

Ma dhos impreant meda prus pagu, prus che àteru in festas de tusórgiu chi arregodant sa traditzione, e àteras bortas candho su pastore bolet sighire a fàere su tusórgiu a festa comente si faiat unu tempus, candho acabbàt, e si faet acabbare ancora, cun d-una pichetada o arrebbota manna.

Ma est passau de meda su tempus chi su pastore cumbidat àteros pastores e bighinos de pastura candho si costumàt meda s'agiudu torrau. Cosa chi como si faet sèmpere prus pagu, calecuna borta, e s'imprùs de is aziendhas punnant a fàere sa tundhimenta a serros de genia elétrica cun iscuadras

de profesionistas chi in pagas oras tundhent sa lana a milas de pegos; no est prus su trebballu paghiosu de su passau: como si faet a impressimentu tecnològicu, ma sèmpere in tempus de beranu giai intrau (abrilu) a su cuménciu de s'istade (argiolas) dónni'annu.

Su progetu **Tundhimentas** est naschiu po contare e documentare sa faina de is tundhidores cun is fotografias, cumenciandho de su chi at fatu su francesu Denis Buffet, profesionista bènniu su 1981 e primu tundhidore modernu in Sardigna.

Funt pròpriu is transalpinos cussos chi ant inghitzau sa tundhidura a machineta a elétricu. Aifatu funt lómpios is Ispagnolos, apustis is Neozelandesos e a ùrtimu is Rumenos. A s'acabbu de su séculu passau ant inghitzau is Sardos puru, fintzes profesionistas, fatuvatu pastores chi cun sa tundhimenta deosi faent calecunu badàngiu. E calecunu po imparare méngius sa faina at fatu cursos de imparu e fatu isperiéncia de trebballu in sa Noa Zelanda

Bière cun is ogos, abbadiare cun sa mente

de Salvatore Lìgios

Comente seo amantiosu de fotografia e de libberos fotogràficos, sa proposta de Franciscu Pintore de giare un'abbadiada a su treballu suo nou de sa tundhimenta de is brebès no dhu podia cunsidere si no unu cumbidu istrimisseri, ispedhiosu e aggradéschiu.

Candho apo acabbau is istùdios de s'Universidade, sa fotografia mi berrinàt su crebedhu chentza pàusu candho fui istóigu, ma su mundhu de su sartu e de su pastoriu dh'apo iscrobetu a mannu. Unu pagu po motivos "istitutzionales" (po is cuadhos, prus che àteru) e in prus po intradura in d-un'àtera famiglia. Po prènnere custa farta de isperiéntzia apo inghitzau a prènnere sa bibbioteca de domo de libberos de fotògrafos istudiosos de argumentos chi pertocant su campu de is pastores in àteros logos de su mundhu. A su cumbidu de Pintore no podia fàere origas surdas e ndhe apo aprofitau po torrare a logos istravanaos chi sa fotografia tenet sa capacidade de fàere bière.

Primu libberu. Po assimbìgiu de logu, su tundhidore francesu Denis Buffet mi at arregodau su treballu de su fotògrafu transalpinu Didier

Sorbé chi su 1989 iat publicau *Bergers contre le ciel*, un'antologia de fotografias in biancu e niedhu chi iat fatu in is montes Pireneos, mescamente in is badhes de s'Aspe. Cussu libberu est istau po mimi unu de is primos imparos in su bagamundhare meu in is sartos e cuiles de sa Sardigna. Caras de pastores e de pagas famìglias assoladas in montes artos fotografadas in sa delicadesa e simpatia de su èssere issoro cun d-una abbilesa ténnica fine mi torrant in mente candho pigo s'argumentu de su pastoriu.

Segundhu libberu: sa publicatzione *Paysans*, su 1996, dh'at firmada su fotògrafu isvìtzeru Hugues de Wurstemberger, de s'agenzia VU. Ancora como candho dhu torro a leare in manos abbarro ispantau. Torro a bière is logos de sa picinnia mia, su chi arregodo, chentza ispedhiu po su sartu o is costumàntzias de sa gente e de sa vida de dónnia die de unu mundhu a ghera cun sa modernidade.

Su biancu e niedhu, sèmpere de formau cuadrau, cricat e faet bière sa fortza e su valore de is sinnos de s'apartenéntzia, ammostaos bene cun su limbàgiu de su documentu, e in su matessi tempus

arregodat su limbàgiu atriviu e isfaciu de sa moda. In su niedhu mannu e pigau a s'ingrundha de ingestos de dónnia die chie liget si biet portau fora de su tempus.

Su de tres libberos. Po acabbare cun is libberos singialo su trebballu de su 2000 de su campanu Antonio Biasiucci, *Vacche*. Argumentu chi iat a pàrrere tot'àtera cosa de sa tundhimenta de Pintore. Ma su chi interessat no est su sugetu animale: po mimi est a cunsiderare su limbàgiu fotogràficu.

In su libbru, unu branu, de is cunsideros de su dramaturgu Antonio Neiwiller apitzu de is fotografias, narat: «Est in sa lugh'e s'umbra / chi sa vista / bolet prus acutza / po biere in s'ànima / àteros caminos / e atobiare / àteros mundhos. / Su chi si biet, / chi no si biet. / Su chi si apubat. / Est su chi paret colembu / chi faet meravigias. / In sa luchi-barja, / tocat a si abbituare, / e lassare sa presse / e lassare sa timéntzia. / Alidare méngius bene, / ibertandho ibertandho. / E allodha / abbellu abbellu / un'àtera figura / e un'àter'avistada...»

Como potzo chistionare serenu castiandho su trebballu fotogràficu de Franciscu Pintore. Cunfrontu chi, depo nàrrere, est durandho de meda e a bortas dh'aus cumpriu cun publicatziones impare.

Su tema de sa tundhimenta est sighendho cussu cumenciau cun sa *Tràmuda*, editzione de Abbà su

2021 cun su testu de Antonangelo Liori, apustis de unu fatu de su 2019, s'avolotu ispantosu de is pastores, chi Franciscu at documentau in d-unu catàlugu e in d-una mustra, *Nel nome del latte*, fata in Milano e in Strasburgo su 2019, e in Villa Verde in sa "Rassigna" *A. Banda 2020*.

In cust'àtera publicatzione su pesu de s'Autore est a dópiu. No dhi bastat de presentare immàgines, ma iscriet is testos. Deosi càmbiat sa manera de contare e faet foedhare is fotografias de sèi isso-ro. Su limbàgiu fotogràficu faet a mancu de dèpere servire a su testu e si presentat cun d-unu puntu de vista suo.

E si bient craros sa ténnica e is ispedientes de su fotògrafu chi seletzionat su campu de vista. Su singiale gràficu, su insistere a incuadrare su sugetu in su chi est faendho, e torra puru in su tempus, funt sa boghe contandho.

Sa fotografia est su testimóngiu de su tündhere, ma a su fotògrafu no dhi bastat. S'incuadratura insistia a fissu bolet nàrrere ca a s'autore no dh'interessat s'estética de su fàere, de su gestu: si arresurtat andhat bene, ma no dh'at cricada. Dh'interessat de prus a fàere sapire su letore chi su valore chi s'atzione bogat de su trebballu, de sa traditzione o de sa modernidade, benit de atesu, abbarrandho sèmpere in su fàere.

Una fotografia, de is medas, meritat unu cunsi-

deru. In primu pupa ponet sa pranta de sa manu de su tundhidore chi portat un'ogetu de metallu, fortzis unu petzu de su pètene de sa machineta de tùndhere.

In s'iscuriu mamutu a inghiriu de sa manu, si biet parent singiales e tramas chi arregodant e si conoschet unu ischire de su passau impare cun formas pagu e nudha connotas. Abbadiandho bene is surcos de sa manu paret de biere is surcos de s'aradura de Mario Giacomelli e in su matessi tempus is circùitos eletrónicos de is aparícios digitales. Is disegnos de su ferru faent pentzare a calecuna figu-

ra de s'antigóriu preistóricu, un'ispìritu de sa natura torrau a nosi arregodare chie seus.

Est in su giogu de is diferéntzias chi pigat valore su trebballu de su fotògrafu: no solu ammostat e faet biere, ma faet a pentzare. Fortzis dhue at ancora logu po sa fotografia, ibertandho s'ispantamata de sa AI, s'inteligéntzia artificiale chi nos'at bòllere tùndhere totus.

Su tempus dh'at a biere ca at a èssere frammentu de custas immàgines e at a giare su frutu chi s'ogu de su fotògrafu apassionau de traditziones populares e de mùsica punk rock at chistiu.

Sa Presentada

de Antonangelo Liori

Franciscu Pintore, in custa deabberu bella “incùngia” sua de fotografias, contat sa conclusionu de s’istória de sa lana sarda, furriada in pagas deghinas de annos de unu bene a unu trummentu.

Fintzes a una chimbantina de annos como furint tres is benes chi ndhe bogànt de su tàgiu: su primu fut su late, aifatu sa lana e sa petza. Fintzes a sa metade de su milli e noighentos sa lana de brebè faiat su 90% de sa bestimenta e de s’orrobba. Si faiant is costùmenes de furesu, is lentzolos, is ammontos de letu, is tapetos, is pantalones po mùrghere; su “sacu” de furesu, arrasposu, po si ammuntare su pastore, fut sa ‘domo’ po ‘crocare’ fora cun su bestiàmene cun abba, bentu e astrore. Totu cosas chi geo e Franciscu, fedales e naschios a pagu tretu in is annos Sessanta, aus connotu, e tentu mammas in costùmene, babbos cun su “sacu”, seus andhaos a iscola a mallione de lana sarda fatos in domo a manu. Geo pòngio ancora is mìgias de lana sarda callentosa in s’ierru fritu. Su note, po ammontu de letu, sa burra, su lentzolu de furesu. Fut pretziada, tandho, sa lana!

Babbu comporàt e bendhiat pedhes, càgios de crabitu e sonàgias. Ma su dinare dhu faiat cun sa

lana. In d-unu mese ndhe arregolliat chentinas de cuintales a cuntentesa de is pastores ca dhis pagàt bellu dinare, e cuntentesa sua. Apustis ndh’èst calada sa globalizatzione e no balet prus nudha totu. Sa lana dha portant de dónnia logu e in Sardigna de unu bene mannu est essia unu segamentu, cun pérdua de cultura e de cumpeténtzias.

Is maistos de Patada, Santu Lussurzu e Tula no ischint fàere prus is serros de tündhere: apenas 40 annos como ndhe faiant in totu unos 20.000 in s’annu, un’intróitu chi a dies de oe iat a bàllere miliones de éuros.

Is telàrgios de linna de s’antigóriu oe funt linna a su fogu. Fusos e pètenes de telàrgiu fuliaos a s’àliga. De is cracheras po cracare su furesu immentigau fintzes su nùmene. Is machinàrios modernos no funt serbios po sighire a produrre benes cun sa lana nosta, nudha.

A comporare de importatzione de fora est prus fàcile, cómodu. Nosi seus fatos de produtores a ispaciadores. Nudh’àteru. Candho fustis produtores, po tündhere si faiat una festa manna, agiummai de isposóngiu. Amigos e parentes beniant e

agiudànt a fàere is fainas de su tusórgiu e troboire is pegos.

Sigomente unu arrennessiat a tùndhere no prus de trinta pegos in d-una die, po unu tàgiu de milli brebès serbiat 35 ómines. Dónnia duos tündhindo serbiat unu giòvono a troboire is brebès. Ndhe serbiat àteros degheoto e assumancus ses po chistire e issacare is lanas. In prus, amigos, gente “importante”, su dotore, s’abbogau, s’onorèvole, su banchieri. Totu gente chi papàt chentza agiudare. E in totu furint de 80 a 100 persones.

Is brebès giai sighint a dha fàere sa lana. Ma, si no dhas tundhent, in s’istade dhis faet basca e si immalàidant, dhis podet pigare sa prumonite, si podent aortire.

Po cussu unos barant’annos como calecunu at pentzau bene de fàere bènnere iscuadras de tündidores istràngios po tùndhere is tàgios nostos.

S’àteru nosi dhu contat Franciscu Pintore cun is fotografias suas. Geo potzo nàrrere solu su chi apo connotu innanti. Is ómines tundhiant. Is féminas samunànt sa lana, dha laminànt a pètene de ferru, dha filànt (is fusos dhos faiant in Désulu, però

comporànt sa mùscula cun su ortiedhu de ferru in Tonara), apustis si ordiat e de sa madassa cun su sorbedrama dha faiant a lómburos e tessiant, a telàrgiu de linna. E no acabbàt in cue.

Su furesu (italianu orbace) tocàt a dhu ammodhigare, fàere lentu in sa crachera chi funtzionàt cun s’abba che is molinos. S’imprùs si bendhiat a is cillonàrgios gavoesos a carru, chi bendhiant is cillones (s’orrobba téssia, su furesu) in totu sa Sardigna. Is viagiantes desulesos, invece, bendhiant a is pastores is serros po tùndhere, comporaos de is maistos de Patada (is méngius tandho furint frades Canales, Fogaritzu, Sistigu, e àteros), ndhe comporànt de Santu Lussurzu (sa butega de is Muras) e de Tula.

Fut una economia importante meda: prus de tres millones de kilos de lana faiant agiummai unu milione de metros cuadraos de furesu. Po cumprèndhere s’importu de totu custa faina bastat a pentzare ca – si ligeus su *Dizionario de Angius-Casalis* – in Désulu dhue iat 300 telàrgios “a istoja”, prantaos (itl. verticali), Fonne ndhe teniat 280,

Ollollai 140, Gavoi 250. Milli telàrgios in chimbe bidhas. Millinas de persones impreadas in custu treballu fintzes apustis de sa segundha ghera mundhiale.

Oe sa lana po is telàrgios dha portant de s'Argentina o de s'Austràlia. Sa sarda, sa méngius errichesa de sa gente de su sartu, como est unu “problema” po is pastores.

In Sardigna de iscuadras de tundhidores che ndhe ant fatu medas, in càmbiu de is neozelandesos. Is tundhidores girant totu sa Sardigna de maju a tréulas po tùndhere tres millones de brebès. Un'èuro e mesu a pegus. A s'iscarada ndhe tundhent a giru de sa metade, s'àtera metade (prus che àteru tàgios prus minores) si dha tundhent is pastores etotu a pagu a pagu cun is ainas modernas. Unu milione e mesu de pegos tùndhios bolet nàrrere prus de duos millones de éuros de intróitu. No est pagu.

Dhue at giòvonos chi in chentu dies de tundhimenta si faent 30.000 éuros: su badàngiu de un'annu.

Is prus àbbiles tundhent fintzes prus de dughentas brebès a die: 300 éuros. A parte s'ispesa, tocat a biere

su chi benit apustis. Sa lana dh'arretirant in donu e dh'impreant coment'e bene segundhàriu. Ma sa parte prus manna tocat a dha fuliare. Fuliare comente? A dh'interrare in su sartu no si podet. A che dha fuliare “a régula” costat prus de dha tùndhere. Po fàere sa faina segundhu sa lei, unu mere de milli brebès iat a ispèndhere 1.500 éuros po tùndhere e 1.600 po su muntonàrgiu autorizau. Tremila éuros. Su chi costat duos meses unu dipendhente. Tropu po un'economia in dificurtades mannas.

Calecunu maistu de pannu – in Samugheo, in Orane – at cumenciau a torrare a su furesu. Sa moda però no at ancora fatu su sàrtidu.

Geo is mìgias de lana sarda dhas pòngio ancora. E a Paulu Modolo dhi apu fatu fàere unu capoto de furesu comente fut cussu de ajaju meu, niedhu, cun su cugudhu de istacare. Pròpriu bellu. Caentosu meda. De una galania chentza fine. Dhi apo fatu fàere una bértula desulesa, a tiras de colore niedhu e orrùbiu intramesaos. Mi che pòngio is “problemas” apalas. In su fodhe de ananti is possibbilidades bonas. Abbàdio sèmpere addenanti: totu su male coment'est bènniu si che at a tzucare.

De is serros a is machinetas

de Massimo Locci*

Sa tundhimenta de is brebès no est ebbia unu treballu de su pastoriu ma meda prus de una costumàntzia de su sartu. Po noso, pastores de tràmula, s'occasione marcàt su barigare de s'ierru a su beranu, candho de is bassuras bascosas ndhe torrànt su tàgiu a is montes nostos friscos. Sa tundhimenta bolet nàrrere sa torrada a bidha, a domo. Unu tempus chi tocat su coro e connosco de candho fui piciochedhu, de sèmpere atore de s'istória de sa famiglia mia e de sa bidha, Désulu, de sa gente mia.

De generatziones seus pastores e aus bistu cambiamentos mannos chi ant cambiau fintzes treballos e vida de su sartu e de su pastoriu in Sardinia.

Mannoi meu de parte de mamma, Boredhu Casula (fut de su 1903), teniat 107 annos candho est mortu, in is ùrtimos tempos de sa vida sua arregodàt ancora dónnia mínima cosa a puntinu de is fatos de sa vida chi iat fatu: cosas de malu e cosas de bonu, su dispraxere po sa morte de sa pobidha, is sacrificios, s'immarritzone, su sufrimentu.

Fut un'òmine ùmile e sàbiu, m'istentaia meda cun issu. Mi at contau unu muntone de cosas de sa vida

in su sartu de is annos Binti de su séculu passau. Mi foedhàt de su treballu in is cuiles a cumone in Todogia a milli e chimbegentos metros in artu de su mare. Arregodàt bene meda ite fut capitandho in is annos Trinta e Baranta de su Noighentos, candho sa tundhimenta fut una de is ocasiones prus importantes po is pastores, che a sa tràmula de su bestiàmene e sa festa de su patronu.

A s'abbréschida!

Su pastore decidiat sa die po tùndhere is brebès e cumbidàt is lacanantes de cussòrgia, porcàrgios, bacàrgios e ortulanos, gente chi teniat tratamentu. S'atóbiu fut a s'abbréschida.

Innanti de cumenciare a tùndhere si preparàt su logu adatu (comente apustis serbiat a is àteros pastores puru), giai sèmpere in tretu unu pagu in calada. In sa parte prus in artu dhue fut sa mandra po acorrare is brebès a sa segura.

Is brebès in ocasiones deosi funt sèmpere afartadas meda, s'ispinghent, si ammuntonant e calecuna ndhe podet fintzes mòrrere. Tocàt po cussu a pentzare de no si fàere male e intanti de andhare bene po chie depiat aciapare su pegus (giai sèmpere is istràngios) e troboiat sa brebè cun acàpios de lana de iscartu chentza filada. Nonnu, ancora is ùrtimos annos, arregodàt unu fatu chi dhi fut capitau a piciochedhu, chi candho iat tentu e troboiu unu muntone de brebès a fine de giorronada portàt is manos freadas a dolore.

Mi contàt chi dónnia pastore portàt is suos de “ferros de tùnnere”, chi furint de atzàrgiu e faiant is maistos de bidha o de calecuna bidha de apresu. Is serros furint prus piticos de is chi is annos apustis faiant is maistos in butegas de Patada e Santu Lussurzu. S'apertura de is serros fut paga e no faiat a segare meda. Sa lana arreschiàt in mesu de is lamas. Acanta a dónnia tundhidore dhue iat una carcida de abba chi serbiat po dhue afundhare e limpiare is serros. Fatuvatu si firmànt po dhos acutzare.

Su mengianu si acabbàt de tündhere e si faiat unu pràngiu lestru. Is féminas de sa famiglia faiant sa castàngia “istrampada” cota a budhiu cun lardu. A bortas coiant fintzes is macarrones. No mancàt pane e binu ma su pastu mancu a paragone cun

sa pichetada de is annos Otanta candho ant fatu cambiamentos mannos in sa costuma de is pastores.

Is cunditziones de s'economia funt cambiadas in méngius e fintzes sa festa costumada de sa tundhimenta in beranu at cambiau. No po comente si pinnigànt is tundhidores, giaj sèmpere de sa matessi manera, ma po su preparamentu e cuncordu de su pràngiu, fintzes cun coghineris e orrostidores apostadamente.

Sa pichetada manna

Sa die innanti de sa tundhimenta in su cuile maccellànt unas cantu brebès po fàere s'orrostu e sa petza a budhiu. Segadas is partes fache a is noe si cumenciàt a papare s'antipastu e sa petza a budhiu; s'orrostu fut prontu fache a sa una.

In su trassintru is cumbidaos andhànt a cuile is-oro po mùrghere e atèndhere su bestiàmene. Tandho torrànt po sa segundha parte de sa pichetada e faiant is cosas abberu in mannu. Bogaiant antipastos, macarrones, gafè, frutuàriu, druches e binu. Binu meda. Arregodo ca in d-una tundhimenta dhue iat unas chentu persones e de binu che ndhe

ant bufau 158 litros. A bonos contos, una picheta da manna fata impare fut però occasione po fàere e crèschere su tratamentu tra pastores e gaii sèmpere si acabbàt giogandho a sa murra a trivas.

Po s'àteru, su trebballu de sa tundhimenta est abbarrau su chi fut. Is serros antigos ant lassau su postu a is serros de Patada e Santu Lussurzu, prus mannos cun prus apertura e faiat a tùndhere mén-gius. Candho unu tundhidore arrennessiat a tùndhere sa lana a 20 o 25 brebès in d-unu mengianu iat fatu unu bellu trebballu. Tocat de arregodare ca is pegos de cuile a cuile podiant andhare de chentu chimbanta a seteghentos.

Totu custu est acontéssiu fintzes a sa s'acabbu de is annos Noranta candho a Désulu torràt pastores meda de su Campidanu acabbandho su mese de maju (fache a su 25). Sa bidha si poniat in movimentu e totu is tàgios dhos tundhiant in is cuiles de su Gennargentu. Dhue at capitau in mesu una sumana chi is pastores torràt cun su tàgiu tùndhiu.

Ma comente ant acabbau de fàere trà mudas at

cambiau totu. Su cumonale si est imbuidau sèmpere de prus e sa prus parte de is pastores funt abbarraos a sighire a pastorigare in is bassuras.

Sa trà muda

Noso dha seus sighendho a fàere sa trà muda de Désulu a Làconi. S'urtima borta chi aus tùndhiu is brebès in su Gennargentu fut su 1997. Is primos tempos cumbidaiaus pastores, amigos e parentes. Colecunu tundhiat a serros, àteros cun machineta a corrente. Aus sèmpere fatu a pràndhere po totus is chi dhue furint. Una costumàntzia chi no aus abbandhonau mai, mancu candho cumenciandho de su 2012, aus cricau is tundhidores profesionistas. Is fainas de su sartu furint oramai medas. S'ite de fàere fut meda, ma sa tundhimenta sèmpere die de festa. Fintzes a su beranu de su 2019.

S'annu furriante sa maladia de su Covid at iscuncordau totu sa vida. Oe, po su chi faet, cricaus de tratènnere is tundhidores a pràndhere. A bortas si

tratenent a pigare unu bucone impresse, apenas unu paninu e si fuint po lòmper a un'àteru cuile, a un'àtera aziendha.

S'ispédhiu de torrare

Depo nàrrere ca bortas meda unu pagu su passau dh'ispédhiat ca cumprendhet chi sa tundhimenta est ancora un'occasione importante de su trebballu nostu. Innanti innanti po contivigiare fintzes sa salute de su bestiàmene. Sa lana ammantat brèbes, mascos e sacajas, dhis amparat su fritu e fintzes su sole forte. Sa lana meda, pruschetotu in s'istade, dhis faet male po sa tropu basca e po cussu tocat a tündhere, in beranu tra maju e làmpadas. Dhue ndh'at chi tundhent innanti (a fine de abrule) po

abituare méngius is pegos a is cunditziones de su beranu e torrare a fàere crèschere unu pagu sa lana innanti de s'istade e dhos amparare de sa basca. Candho si antìcipat deosi tocat chi is dis apustis de sa tundhimenta su bestiàmene si potzat istare in aprigu ca podet fàere ancora tempus fridu.

Is mascos bolent tündhios apustis de is brebès candho che dhos ant torraos a mesu de su tàgiu po sa currimenta de is brebès in more e ca sa lana tenet sustàntzias chi faent bènnere in calore su pegus. Sa salute de su bestiàmene est sa prima cosa de contivigiare e pònnere in contu sèmpere in sa tundhidura chi, fintzes si est cambiandho po comente si faet, tenet sèmpere una 'funtzione' necessària. Sa tundhidura est sèmpere un'idea de sa torrada.

1 - Sa tundhimenta moderna

Su puntaresu Denis Buffet

S'apuntamentu fut a is sete de mengianu in su bar Wunder in sa carrela maggiore (“Via Roma”) de Bidharamosa. Denis Buffet est lómpiu puntuale po immurgiare impare cun François Pannetrat e Thomas Baffeault.

Pagu apusti ndhe lompèt Gaelle Desseaux, de 25 annos, de Angers, una de is pagas tundhidoras professionistas chi treballant in Sardigna.

Su capiscuadra est a pilos murros, mustatzos biancos, làngiu de carena, de 62 annos mancu si paret. Cumandhat unu caffè e si dhu bufat in foras ciciu a mesa. Pagos foedhos cun is cumpàngios, chi po arrespetu dhu mutint “dotore”, una manera po fàere contu de s'autoridade e pruschetotu de s'abitudine sua manna.

De sa Frància a sa Noa Zelanda

Denis Buffet est unu tundhidore professionista, unu de is primos chi in Europa at fatu custu

treballu. Su primu tundhidore a machineta in Sardigna est naschiu su 1956 in Frància in sa regione de s'Ile-de-France. At pesau brebès, bacas e procos. Si est interessau de tundhimenta su 1977.

«Apo fatu tres dies de unu cursu chi iat organizau su *Institut Technique Ovin Caprin* – contat – e apustis chi apo treballau in d-una iscuadra de tundhidores che seo andhau a sa Noa Zelanda e dhue apo fatu calecunu mese po imparare mén-gius».

Denis Buffet si che torrat in Frància su 1978. Essit su méngius tundhidore transalpinu e su 1985 cun d-unos cantu cumpàngios faet un'iscola po formazione professionale chi organizat fintzes garas de tundhimenta. Su matessi annu at fundhau *s'Associatzione Tundhidores de Brebès (Ass. Tond. Mout.)*: «Candho seo torrau de sa Noa Zelanda ischia chi podia campare faendho custu treballu. Apo girau su mundhu gràtzias a sa tundhimenta de is brebès».

Viàgiu in Sardigna

Denis Buffet benit in Sardigna su 1981. «S'annu, apustis chi ia tündhiu in su sud de sa Còrsica, unos cantu clientes sardos nos'ant cossigiau de calare in Sardigna. Furint cun megus Dominique Quilicini e Marie Agnès Blanchard.

In cussa sumana aus cricau s'*Istituto Zootecnico e Caseario de Bonassai* (S'Ulumedu) e su centru regionale de Basigna (Muristeni). Aus giau sa disponnibbidade po tündhere s'annu furriante.

In cussu tempus in su centru de crica in sa provìncia de Sàssari furint is solos chi teniant is machinetas a currente a motore apicau. Candho seus lómpios, unos cantu dipendhentes furint tundhindho s'ùrtima chedha de mascos. Is ainas furint malandhadas e is pètenes acutzaos male.

Su trassintru chi fustis a chistionu cun is responsàbbiles de s'Istitutu, Marie Agnès at tündhiu duos o tres mascos, solu po fàere a biere sa manera nosta de treballare.

Innanti de andhare a Bonassai, iaus pediu a sa

Direzione de s'Istitutu de fàere bènnere pastores de sa zona po biere su treballu de sa tundhimentata nosta. Cosa de no crèdere: is pastores innanti si furint postos a erriere e apustis nos'ant fatu su tzaculimanu. Pariaus in su circu».

Pastores a letzione de tundhimentata

Su mese de maju de su 1986 a Denis Buffet dh'at cumbidau a sa Fiera de Castedhu su direttore commerciale de s'aziendha inglesa Lister: «Furint faendho connòschere is ainas issoro po tündhere. Geo depia fàere un'ammistu pràtigu in is fieras locales. Faia cursos de pagu tempus po imparare. Una borta, arregodo, seus andhaos a un'aziendha manna inue furint tundhindho a sa manera connota. Seus lómpios su mengianu a tradu e furint tundhindho totus cun is serros de atzàrgiu.

Aus postu duas pedanas cun si ainas nostas e nosi poneus a treballare. Binti minutos e totu is pastores si funt firmaos a s'ingrundha. Ant arrimau is serros issoro e pigau a aciapare is brebès, si funt

acostios a ue fustis noso aporrindho pegos po acoi-tare a finire.

Sa die puru nos'ant fatu acasàgiu bellu. Aus apretziau luego s'acasàgiu de is pastores sardos. A s'acabbu de sa tundhimenta faiaus pràngios de no crèdere. Cun su tempus is clientes nostos funt créschios meda e no arrennessiaus a fàere totu.

Is primos tempos in Muristeni e in S'Ulumedu nosi poniaus acampaos in is terras de is duas azien-dhas. Apustis aus pigau una domo a pesone. Tem-pus ainnanti seus lómpios a Bidharamosa, su logu méngius po andhare impresse a dónnia bandha de su Campidanu, de su Sulcis, de s'Oristanesu. In logos a oros de mare pigaius bungalow a peso-ne. Apustis de su trebballu faiaus calecuna ora de mare. Nosi pausaiaus bene.

Arregodo chi candho seus lómpios, is annos Otanta, is giòvonos sardos no furint atiraos a sa professione nosta, dhis pariat tropu trebballosa, tropu bruta. No cumprendhiant chi podiat èssere una manera de badangiare calecunu sodhu.

Apustis funt lómpios is Neozelandesos puru e

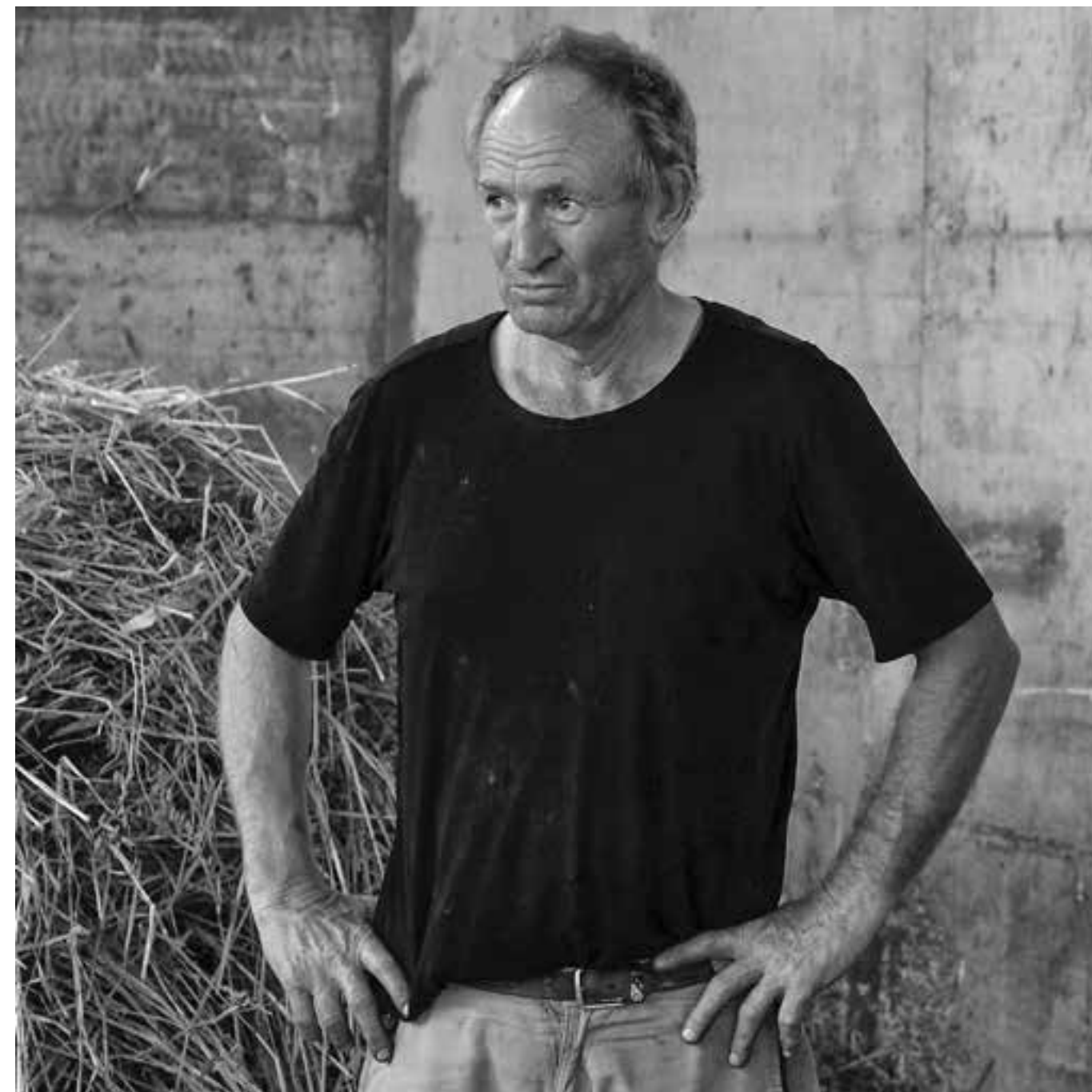
at naschiu iscuadras meda de Sardos. Sigamente furint totus noso, a s'inghitzu faiant prétziu prus bàsciu de su nostu. De tandho s'est cumenciau a trivas. Cun su tempus is pastores sardos funt essios profesionistas pròpriu àbbiles, lestros e organizaos bene.

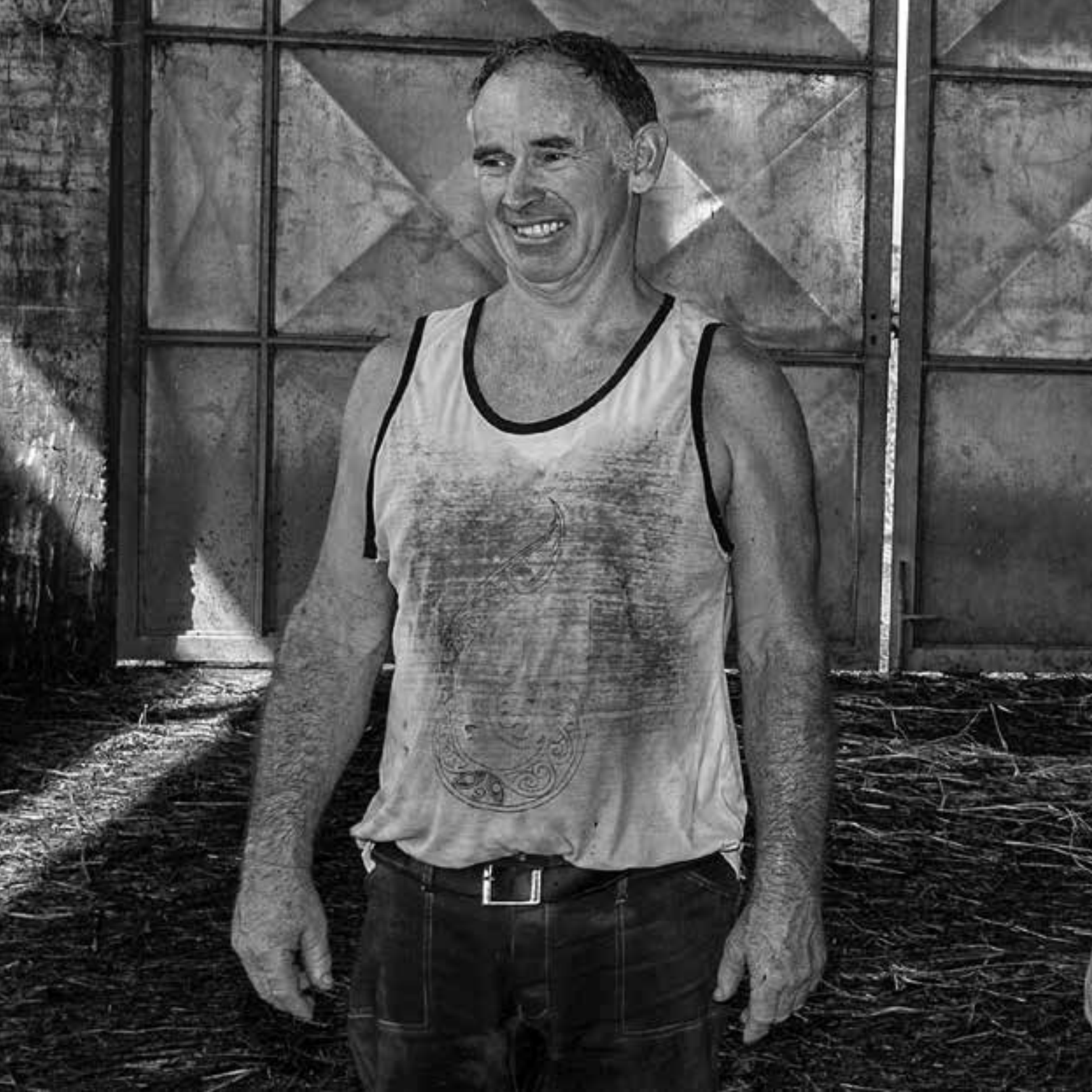
Sa lómpida de is istràngios

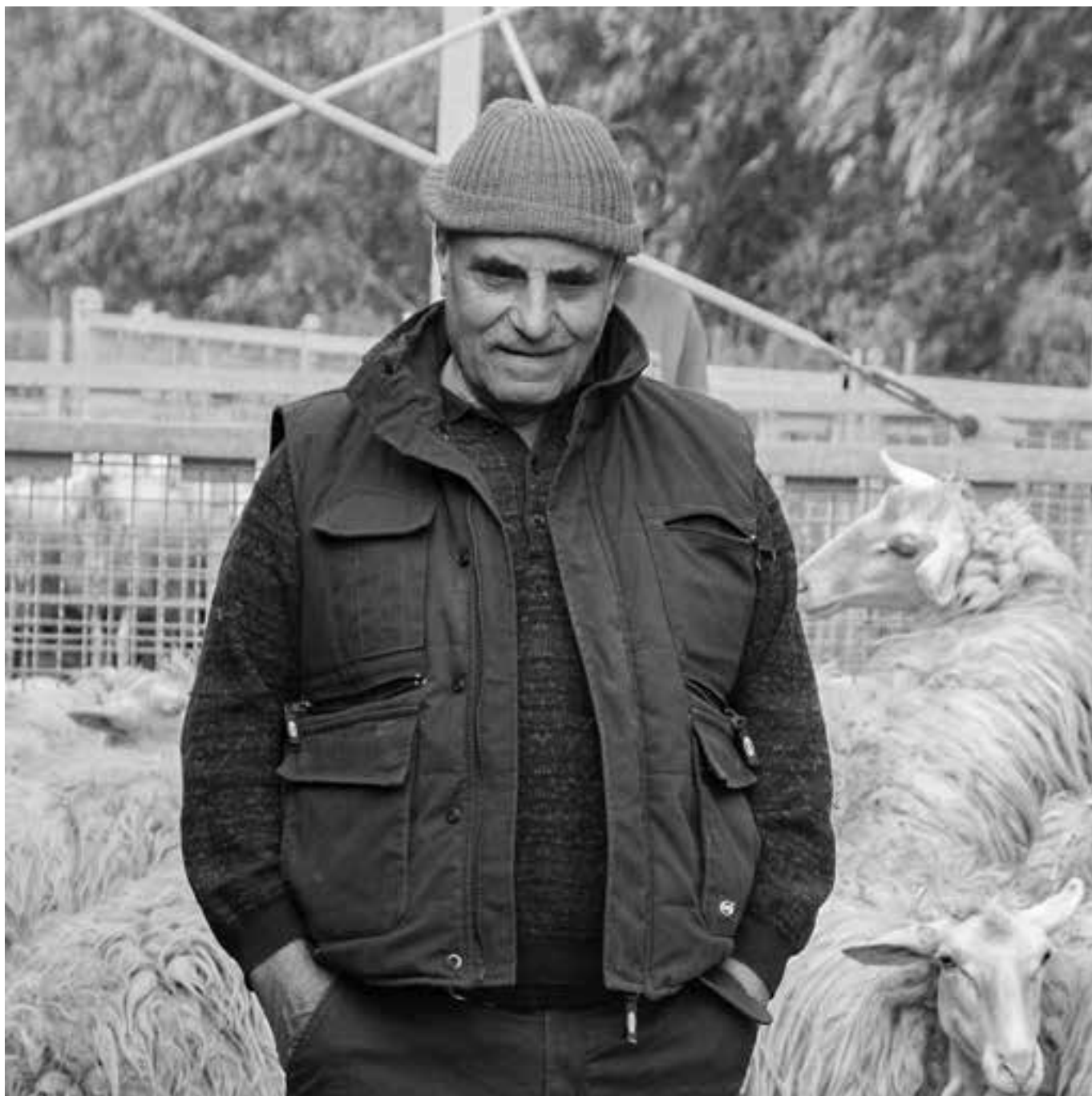
Candho funt lómpios is profesionistas francesos in Sardigna is primos annos Otanta is brebès furint agiummai tres milliones de pegos. Brebès meda e totu a tündhere cun is serros de su connotu.

In pagu tempus de cuile in cuile si foedhàt de s'abbilesa de is transalpinos a tündhere in pagas oras tàgios mannos. Pastores meda, mescamente meres de aziendhas mannas in su Campidanu e in Cablesusu, ant cumenciau a mutire is tundhidores istràngios.

Is serros de atzàrgiu no funt isparios deunudotu, ma ant lassau logu a is machinetas modernas fab-bricadas in Inghilterra, Isvitzera e Austràlia.

«Cun Giuanni frade e compare meu Antoni Lai seus istaos is primos chi aus comporau is machine-tas a currente professionali po tündhere, gràtzias a su paesanu Giuanni Ladu (nau Ladetto) chi cussos annos che fut in Frància – contat Baillu (n. 1947), pastore desulesu in Gùspini –, ma no totus dhas ischiant impreare. Is Francesos girànt is cuiles faendho a biere comente si tundhiat, ma nemos de noso teniat sa preparazione po nos'ischire tündhere su tàgiu».

Unu servitziu de Antonangelo Liori publicau in L'Unione Sarda su 1987 contat bene meda sa facendha de sa tundhimenta in cussos annos de apertu. «Sa festa de sa tundhimenta de su connotu est acant'a mòrrere» atacàt s'articulu. Sa crònaca contat s'ispantu de is pastores, andhaos de su Sulcis a su Guspinesu a su cuile de Liberato Gioi in Bidhaxidru. Totus meravigiaos po s'abbilesa manna de is Francesos de Denis Buffet ca in pagas oras iant tündhiu unas milli brebès. S'annu apustis at bènniu àteros professionisti transalpinos, ma furint sèmpere pagos po tündhere totu su bestiàmene sèmpere de prus chi dhis pediant. Serbiat àteros tundhidores.

Is maistos neozelandesos

In is annos Noranta sa filera de is tundhidores professionisti est créschia. Darryl Keeman est istau su primu neozelandesu aproliu in Sardigna. Sa lómpida issoro est parta una curiosidade a sa gente de su sartu, comente fut capitau po is francesos su 1981. In is primas iscuadras de tundhidores dhue iat fintzes unas cantu féminas: arregolliant sa lana.

«Ma no che funt abbarradas meda – contat Keeman – ca is meres po arregòllere sa lana poniant dipendhentes issoro e gente de domo. No solu po arresparmiare, ma fintzes ca in Sardigna furint pròpriu is féminas e is piciochedhos chi arregolliant sa lana».

Is professionisti bènrios de s'Oceània andhànt a su cuile cun s'aràdio e impiantu “stereofónicu” e tundhindho iscurtànt mùsica rock a totu volume.

«Tundheus prus atentos», at arrespostu Andrew Snow Tilson cordinadore de un'iscuadra de tundhidores neozelandesos chi faiat fùrriu a Bidhaxidru, una die de tundhimenta chi dh'ant intervistau

in su cuile de is frades Zanda (figios de sa bonàni-
ma de Giuanni, annomingiau Battaglia) in Bidha-
massàrgia.

In s'iscuadra dhue iat unos cantu giovanedhos,
totu àbbiles meda manigiandho pètenes e gur-
tedhos. Unu de issos fut unu professionista prus
espertu, Edsel Forde, chi iat bintu garas meda de
profesionistas.

«Seo naschiu su 1961. Apo cumenciau a tündhe-
re a séighi annos – narat – e apo fatu una chida de
iscola de imparamentu de su New Zealand Wool
Board. S'àteru dh'apo imparau abbadiandho àteros
tundhidores, tundhindho». Edsel Forde at fatu ga-
ras meda. In sa Noa Zelanda sa tundhimenta est
un'isport natzionale. «Apo cumenciau a fàere garas
su 1979 po arrennèssere a tündhere méngius e a
trivas cun is méngius tundhidores – narat – e de
su 1986 a su 1994 apo bintu su campionau NZ
Golden Shears, NZ Shearing e àteras garas puru
in Noa Zelanda, Austràlia, Regnu Uniu, Europa.

Apo rapresentau sa Noa Zelanda cun s'iscuadra
uficiale de sa tundhimenta chi at fatu gara in Au-
stràlia, Regnu Uniu e Frància de su 1989 a su 1993.

In sa Noa Zelanda su NZ Wool Board (como no
dhu'est prus) contivigiàt iscolas de livellu inter-
natzionale. Is tundhidores beniant de totu su mun-
dhu po imparare. Como dhue at sociedades priva-
das chi contivigiant sa formatzione professionale.
Ma giòvonos meda a preferu andhant a imparare
treballandho cun àteros tundhidores. Tocat a os-
servare, iscurtare is cossìgios e provare chentza si
orròschere e cun régula».

Edsel Forde treballandho, mancari no siat prus
giovanedhu, est ancora bonu a fàere meda: dónnia
die tundhet de treghentas a batoroghentas brebès.
«Tocat a regolare bene is fortzas – narat –: sa tun-
dhidura est trebballosa meda. Treballaus a men-
gianu e a merie. A fàere isfortzu po debbadas no
giuat a nudha. Sa cosa méngius est a treballare
sèmpere cun su matessi andhamentu, ma no est
sèmpere chi faet».

Su professionista neozelandesu est lómpiu in
Sardigna sa prima borta su 2008 e at treballau
dóighi annos a sa sighia: si est firmau solu su 2020
po sa pandemia de su Covid.

Ispagnolos e Rumenos

In is ùrtimos deghe annos at aproliau in Sardigna àteros tundhidores istràngios. Apustis de is Neozelandesos funt benios is Ispagnolos ma no che issos a iscuadras organizadas. Giai totu ant treballau e treballant ancora cun d-unos cantu grupos de tundhidores sardos, a distintu cun s'imparamentu de Ignazio Frau, su primu sardu chi at fatu unu cursu professionale in sa Noa Zelanda su 2001.

Giai sèmpere in tempus de tundhimenta fa-ent fùrriu a Bidharamosa, sa bidha chi, prus de trint'annos, gràtzias a inue si agatat, est su logu de riferimentu po medas tundhidores profesionistas.

Giai de calecunu tempus in Sardigna che tundhet unas cantu iscuadras de Rumenos puru. Fintzes a chimbe o ses annos como, prus che àteru treballant in cuiles de su Tataresu, Nuoresu e Oristanesu, e como fintzes in Campidanu, in d-una manera méschia, diferente de cussa de is collegas de iscola neozelandesa.

Is tundhidores sardos

S'aproliada de is profesionistas istràngios at cumbintu giòvonos sardos meda a fàere custa atividade trebballosa. Unu de is primos a proare sa tundhidura a sa neozelandesa est istau Roberto Massa (n. 1963) de Serdiana, dipendhente de su centru regionale de Muristeni. «Apo imparau de is Francesos – at contau –: su 1984 aus organizau su primu cursu de imparamentu e dh'apo fatu pròpriu geo».

Ma po biere is primas iscuadras de profesionistas sardos in tundhimenta tocat a ibertare is ùrtimos annos Noranta. Pastores meda si funt determinaos a fàere sa tundhimenta po badangiare méngius. Is prus abbretiosos po imparare méngius sa ténnica ant decidiu de andhare fora, atesu e ispendhendho meda. Ignazio Frau (Bidharamosa), Micheli Gregu (Fonne) e Istèvene Zanda (Désulu) funt de is primos chi ant treballau in is aziende de sa Noa Zelanda: dhue funt abbarraos calecunu mese, su tempus de imparare bene su métidu Bowen.

Claudiney Nuvoli, de Bolòtana, invece, at fatu

unas cantu isperiéntzias in Oceània. «Dhue seo andhau chimb'annos – narat su tundhidore marghinesu –, sa prima borta su 2017. Innanti ia fatu unu cursu de imparamentu in Frància.

In sa Noa Zelanda mi at ispantau s'organizatzione de su trebballu, s'abbilesa de is tundhidores e mescamente sa lestresa airada. Mi ndhe ischidaia chitzu meda e a letu prima de is noe de sero. Is aziendhas neozelandesa funt mannas una cosa ispropositada, pesant milas e milas de pegos. Po tundhimenta tenent apostadamente capannones mannos.

No ponent a nemos po aciapare su pegus: is brebès dhas portant a pagu tretu de sa pedana acorradas in d-unu box e ibertant chi su tundhidore dhas aciapet po dhas tündhere».

Un'àtera diferéntzia manna est s'importàntzia de sa lana: in Sardigna no balet prus nudha. In sa Noa Zelanda sa lana de brebès de arratza merina tenet un'importu econòmicu mannu. Sa lana dh'arregolent giai sèmpere is féminas chi coment'e prima cosa issèberant sa méngius po s'indùstria téssile.

Funt lestras e precisas cun abbilesa abberu manna.

Su tempus de sa tundhimenta inie cumènciat in santuaine e acabbat in maju. Is profesionistas apustis andhant in Austràlia, in Europa e Argentina.

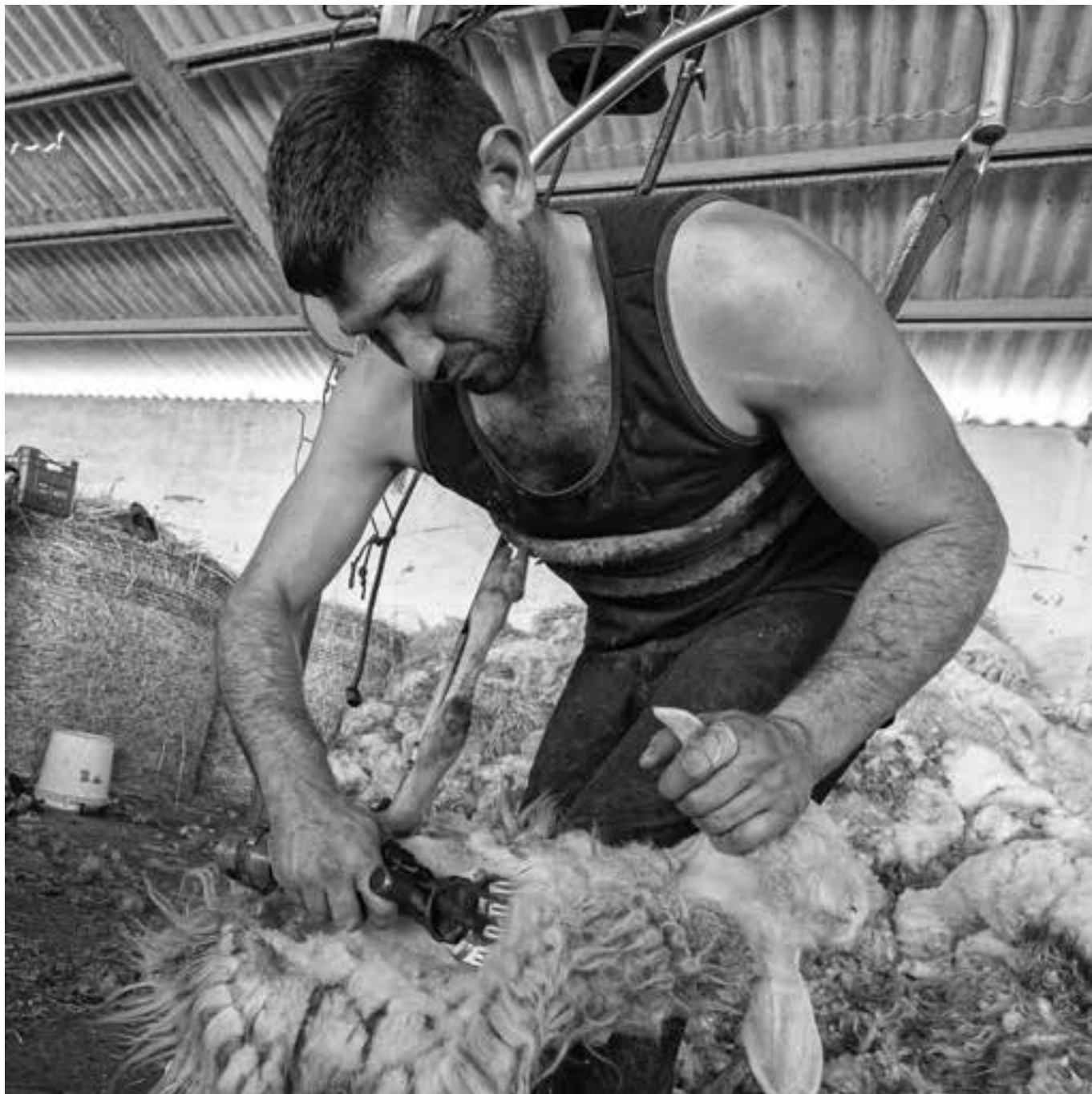
Po su chi pertocat sa ténnica potzo nàrrere chi, fintzes si dhue at unu métidu prus pratigau, dónnia tundhidore cricat de fàere su métidu Bowen a manera sua.

In sa Noa Zelanda is profesionistas, medas, faent allenamentu atléticu a propòsitu innantis de su tempus de sa tundhimenta. Mi est capitau de leare parte a calecuna gara de tundhidura ca inie est un'isport natzionale. Ndhe faent medas de garas».

Bidharamosa capitale de is tundhidores

Acabbandho is annos Otanta, Bidharamosa, bidha pitica a economia de agricultura e pastoriu a 45 chilómitros de Castedhu, essit sa capitale de is tundhidores. Is profesionistas francesos, ant girau annos e apustis ant decìdiu de fàere fùrriu in custa bidha.

In beranu cumènciat su tempus de tùndhere e lompiat deghinas de tundhidores transalpinos, chi fut una bona intrada po s'economia. Medas pigànt una domo a pesone, àteros si aposentànt in su Wunder, s'albergo in sa bidha.

Ant acoitau a si dhue agatare bene, a fàere ami-ghéntzia e agatare trebballu. Cun su tempus fintzes unos cantu giòvonos de sa bidha si funt acostios a sa faina de sa tundhimenta. Unu de custos, Ignazio Frau (n. 1975), aritzesu ma de sèmpere residente in Bidharamosa, at cumenciau a imparare pròpriu de is profesionistas istràngios.

«Su maistu meu est istau Eugene Troiano – con-
tat –: de issu apo imparau sa ténnica neozelandesa. In pagos annos apo connotu tundhidores istràngios meda, pruschetotu francesos e ispagnolos. Apo fatu isperiéntzia de trebballu in s'èstero. Importante su cunfrontu: no si acabbat mai de imparare.

Su 2001 apo decidiu de andhare a sa Noa Zelan-

da, sa terra de is tundhidores. Dhue seo abbarrau calecunu mese, apo fatu un'isperéntzia importante, de fundhamentu ia a nàrrere. Apo iscobertu unu mundhu chi no ia inténdhiu mai. Professionistas mannos, trebballu a cùrrera airada, brebès de tùn-dhere ateretantu, aziendhas mannas, cursos de im-
paramentu. Cun custa essia apo fatu unu sàrtidu de calidade».

Oe Ignazio Frau est cunsiderau su méngius tun-
dhidore de Sardigna e ghiat un'iscuadra de trinta personas. Cun issu trebballant unos cantu istràngios (s'imprùs ispagnolos) e medas paesanos, unu est Efisio Fulgheri, de is primos a pratigare sa tén-
nica neozelandesa.

Ma a sa bidha, in beranu, lompet àteros tundhi-
dores sardos chi trebballant cun àteras iscuadras. Faent fùrriu a Bidharamosa po is matessi motivos de is Francesos chi dh'ant fatu innanti. De sa posi-
dura de sa bidha si podet lòmperre cun prus facili-
dade e impresse a mesa Sardigna.

2 - Comente si tundhet

Su métidu Bowen

Ancora in is annos Otanta in Sardigna sa manera de tündhere fut prus che àteru cudha de su connotu. Ma is serros de atzàrgiu de Patada e Santu Lussurzu ant fatu impresse a lassare logu a is machinetas a elétricu.

Is profesionistas francesos ant portau in Sardigna su métidu de Godfrey Bowen, s'allevadore neozelandesu autore de su libberu *Wool arway, the art and technique of shearing*, sa “bibbia” de sa tundhidura moderna a corrente, publicau cun Whicombe and Tombs Ltd su 1955.

Impare cun su frade Ivan, apustis chi at bistu is diferentes maneras de tündhere de sa Noa Zelanda, at cuncordau una ténnica noa, rivoluzionària.

A sa manera de Bowen faet a ndhe segare sa lana de is pegos allestru meda chentza mancu dhos troboire. Sa novidade prus importante est cussa de aguantare istirada cun d-una manu sa pedhe de sa brebè: deosi sa tundhidura essit méngius.

Candho una lana no est totu pinniga cantepare si

perdet lana meda (chi abbarrat chentza tündhia).

In custa manera de tündhere, pruschetotu cun brebès de arratza merina, cumenciandho de is annos Chimbanta sa lana est arresurtada de calidade prus bona e dh'at cricada de prus s'indùstria téssile mundhiale. Cun su tempus sa ténnica Bowen s'est perfetzionada ancora ponendho a su tundhidore un'imbestidura chi dh'agiudat a s'incruare fache a su pegus ma chentza dhi fàere a dolore de is errigos.

Sa ténnica cumposta

Su métidu Bowen est su prus ispainau, ma in Sardigna si faet in manera chi tenet calecuna cosa de su connotu de candho, fache a sa metade de is annos Otanta, ant cumenciau a manigiare is machinetas a corrente. Medas pastores, apustis chi ant bistu is profesionistas francesos tundhindho, ant lassau is serros de atzàrgiu.

Però furint pagos is chi connoschiant su segretu de su métidu neozelandesu e ant aguantau una

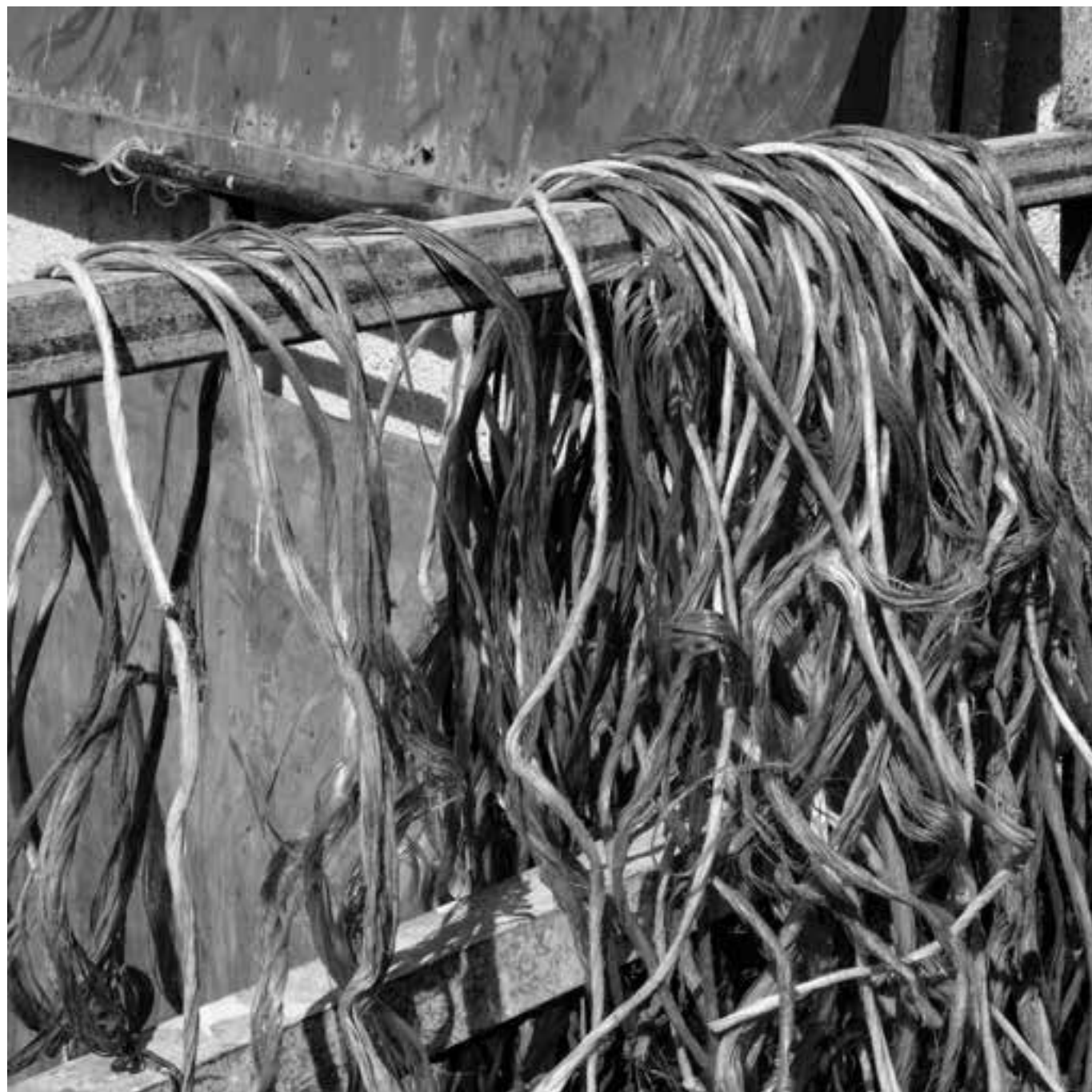

parte de su connotu: deosi manìgiant sa machineta a elétricu ma sa brebè dh'aciapant e dha tundhent troboia. Su tempus chi dhue bolet est de prus, ma deosi arrespàrmiant de ispèndhere de prus cun tundhidores profesionistas.

Deosi etotu faent unas cantu iscuadras de tundhidores rumenos.

3 - S'organizatzione de su treballu

In Sardigna in is aziendhas de pastoriu no dhue at unu logu apostadamente fatu po sa tundhimentata coment'est, invece, in sa Noa Zelanda e in Inghilterra. No dhue at mancu un'aparatu de pòdere ispostare comente dhue ndh'at in aterue.

Inoghe is profesionistas ponent su frunimentu chi portant segundhu su locale de su mere de su cuile. Capitat de treballare in capannones mannos o fintzes fora.

Bratzos a treballu / Is tundhidores

In s'iscuadra dhue funt su capiscuadra e is tundhidores. Fatuvatu dhue at unos cantu operajos (sèmpere a cumandhu de su capiscuadra) po aciapare is brebès (giai sèmpere in logu serrau o fora in mandra) e po dhas aporrìre a is tundhidores. Funt personas chi dhue treballant totu su tempus de sa tundhimentata. Ma capitat chi custa faina dha faent personas fidadas de su mere de s'aziendha.

Su aciapare, troboire e aporrìre is pegos a is

tundhidores bolet sèmpere atentzione manna, in lestresa, eja, ma faendho a manera de no dhis nòghere o fàere male, ca si podet cumprèndhere chi acorraos po sa tundhidura is pegos no abbarrant chietos.

Candho su treballu est prus impressiu fatuvatu s'intendhent is tundhidores a tzérrios: "Brebèeee-se!" Funt avertindho a fàere impresse a ndhe aciapare e aporrìre chentza pèrdere tempus. Contant is minutos. In apenas duos meses unu profesionista depet tündhere cantos prus pegos podet e a pèrdere deghe, bìndhighi o binti segundhos tra unu pegus e àteru bolet nàrrere a incungiare prus pagu dinare.

Cudhos chi aciapant is pegos giaj sèmpere dhos pagat su mere de s'aziendha. Una giorronada dha pagant unos chimbanta éuros. Invece is tundhidores pigant un'èuro e otanta a pegus.

Is profesionistas sardos treballant pagu prus de duos meses, de is ùrtimos de abrile a is primos de argiolas. Unos cantu, ma pagos, tundhent fintzes

in s'èstero (Frància e Ispagna). Gai sèmpere imparant treballandho. No dhue at iscolas apostadamente comente faent in Frància e Noa Zelanda, assumancus po cantu pertocat sa tundhidura a machineta a elétricu. Tempus acoa, tra is ùrtimos de su Noranta e is primos annos de su Duamila, ant organizau cursos de imparamentu sa Coldiretti e is agentzias regionales de agricultura e pastoriu.

Su capiscuadra

De s'organizatzione si ndhe interessat su capiscuadra. Issu foedhat is aziendhas, s'interessat de sa paga, organizat is turnos de treballu, giaet su de fàere a is tundhidores e dónnia die dhis narat su treballu de fàere.

Est un'impreu mannu, tocat a tènnere capacidades mannas po impreare e contivigiare de sa méngius manera is treballadores. Su treballu tocat a dhu pentzare a cuménciu de su tempus de sa tundhimenta. Est difficile a decidere cantos pegos tündhere e tocat a fàere contu de medas cosas. No dhue at cuntratos precisos e a cuncordare si cuncordat a paràulas, balet su foedhu, e gai sèmpere in

telèfono, àteras bortas cun sms a cellulare.

Capitat chi a s'ùrtimu momentu si càmbiat (o su mere de s'aziendha o fintzes is tundhidores) po calecunu motivu (tempus, fatos de famiglia, istrobbu, malattia), ma po s'imprùs si arrespetat su foedhu. In prus, chentza unu cuntratu iscritu sa chistione de sa paga no est segura.

Fintzes a calecunu annu agoa no dhue fut su tundhidore professionista, assumancu po sa burocratzia. No pariat unu mestieri connotu e po cussu etotu no faiat a si pònnere a régula po su pagamentu de is tassas. Si pagaiat chentza fatura e sèmpere a dinare in manu.

Como is leis lassant prus libbertade de cuncordare, difatis tundhidores meda faent una fatura a fine de giorronada (tundhidores "a partida IVA").

Dónnia iscuadra tenet is clientes suos e is allevadores aperàulant su treballu tempus meda innanti. Su turnu in domìniga is meres est su prus chi aggradeschent ca aintro de chida est prus difficile chi agatent àtera gente de pòdere agiudare siat po aporrìre is pegos a is tundhidores e siat po arregòl-

lere sa lana a is sacos.

In tempus de tundhimenta si faet totu die cun die. A su capiscuadra dónnia die dhi lompèt degghinas de telefonadas e iscedas. A su “smarth” est sèmpere lompendho novas e pregontas e su responsàbile de is tundhidores fatuvatu depet approfite de un’apenas de pàusu po arrespòndhere. A fine de giorronada, candho arrecuit a domo iscrit totu in d-un’agenda: nùmene de su mere, cantos tundhidores ant treballau e cantos pegos tùndhios. Treballu de dónnia die in is meses de tundhimenta.

Sèmpere a sero o a mengianu chitzo su capiscuadra intendhet totu is tundhidores po dhis giare su programma de sa die, de fàere in prus de unu turnu segundhu is pegos de tùndhere. S’iscuadra s’ispartzit o si torrat totu a unu segundhu comente serbit.

Sa giorronada de su tundhidore

Is tundhidores si che pesant chitzo meda su

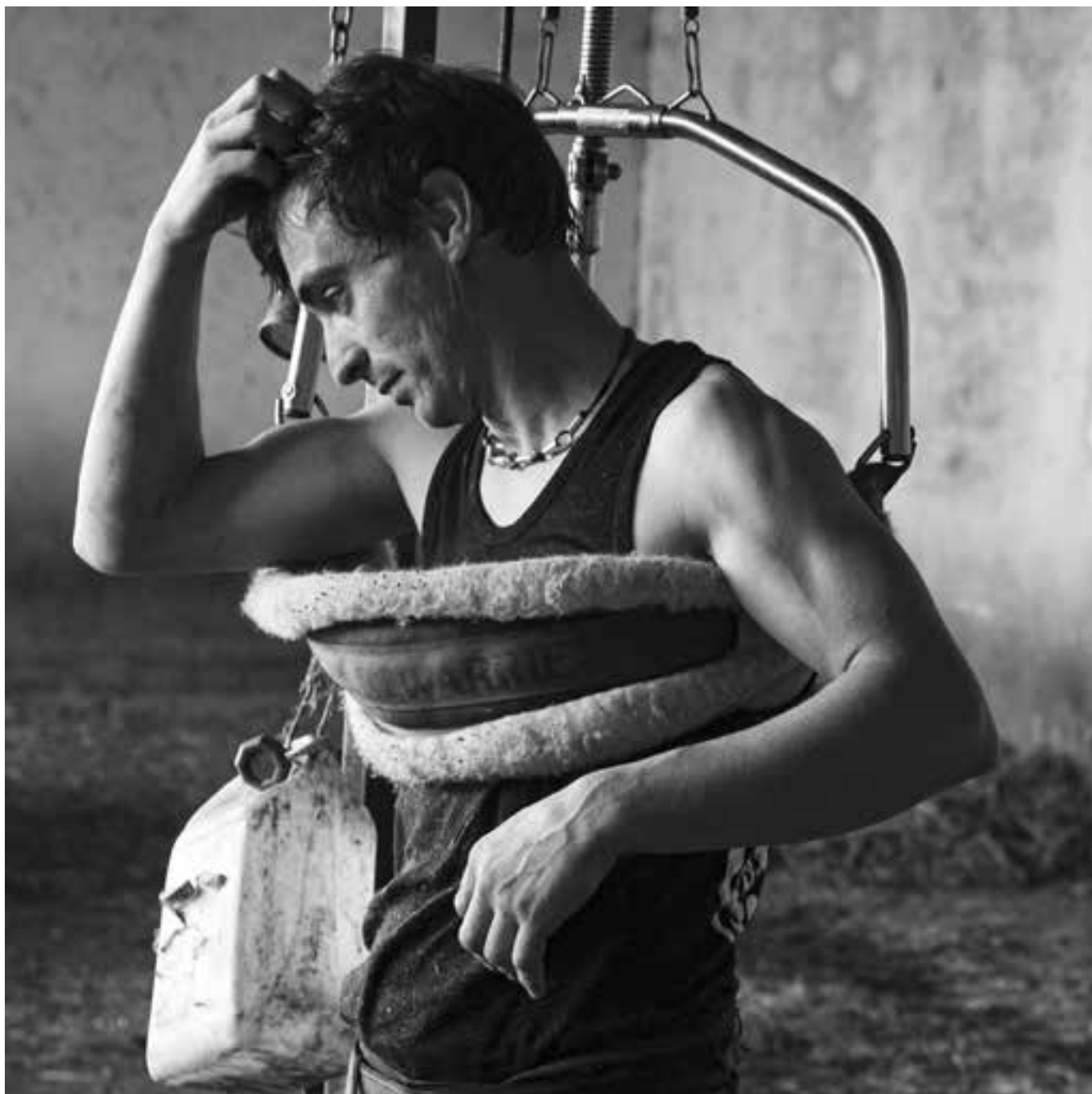
mengianu e a crocare a letu, su sero, no prus a traddu de is deghe. S’imprùs funt giòvonos, de is binti a is trenta chimbe annos, ma capitat meda chi in s’iscuadra dhue at mannos de sessant’annos e prus, pràtigos e àbbiles.

Lompent a su cuile su mengianu fache a is sete, saludant su mere de s’aziendha e ndhe iscàrrigant is frunimentos de is furgones po treballare.

Su trassintru chi su mere acorrat is brebès, is tundhidores preparant su postu po tùndhere.

Bient si funtzionat s’impiantu elétricu e cumènciant a cuncordare sa pedana (a fundhu de linna) cun d-unu puntedhu po dhue apicare in punta su motore po is machinetas de tùndhere.

In pagos minutos s’impiantu benit acabbau cun s’imbraga, unu cardanu (aciuntura) e sa màniga de sa machineta cun pètenes e gurtedhos. In su frunimentu de su tundhidore dhue at unu flacone de antibbiòticu a tzàviu o a pruite (serbit po disinfettare si capitat calecunu trincu de malasaura), dhue at unu contadore analógicu po registrare is pegos tùndhios, un’ampudhita de ógiu po ùnghere is la-

mas e un'ispatzuledha.

Dhue at profesionistas (de is prus pràtigos) chi, si capitat unu trincu mannu in sa pedhe de su pegus, portant agu e filu e si dhu cosint.

Innanti de cumenciare, is tundhidores si ponent una canotiera o una maglieta de cotone, cartzant iscarpinos modhes a fundhu chi no illascinet. Dhue ndh'at chi ponet guantos puru po badrare pódhighes e brùcios po is lamas e su pruine de sa lana.

Si cumènciat candho donniunu est in su postu suo. Is chi aciapant is brebès, a is cambas de ananti, dhas acostint a sa pedana e dhas aporrint a is tundhidores. Custos, tündhia sa brebè, incracant su tastu de su contadore chi registrat is pegos tündhios. Sa lana ndhe dh'arregollent e istichint in sacos mannos.

Apustis de calecuna ora de trebballu, una pausadedha de calecunu minutu, po bufare calecuna cosa o cambiare maglieta. Giai sèmpere si acabbat pagu innanti de s'ora de pràndhere.

«Fatuvatu – contat Istèvene Zanda (n. 1985) capiscuadra de is tundhidores de Désulu 2010 – si papat impresse su chi cumbidat su mere de s'azien-dha, a bortas si arràngiant cun paninos preparaos in domo. Tocat a fàere impresse ca si trebballat a totu die.

A merie, luego torra a tündhere che a su men-gianu etotu e a s'acabbada si arrecuit a bidha. Ma is tundhidores no ant acabbau ancora: depent acutzare pètenes e gurtedhos, un'ùrtimu isfortzu innanti de andhare a dormire e pausare ca s'incràs tocat a fàere torra is contos cun basca e mùngia.»

Basca, suore, immarritzone e dolores

Sa sumana de sa tundhimenta est longa e su trebballu est totu curre curre a s'airada. «No faet a s'intèndhere male – deosi contant totu is tundhidores intervistaos – e si fartas unu turnu o una die est prus pagu su badàngiu. Tocat de aguantare e andhare su matessi. Capitat de èssere a dolore de conca, a dolore a is errigos, a is benugos, a immar-

ritzone. Tocat a pigare mexina po is dolores. No tocat a ndhe pigare tropu, ma a bortas no ndhe podes faere a mancu. Po cantu faet, tocat a treballare sèmpere impresse, tùndhere assumancu unu tantu de pegos e sèmpereontos a treballare cun àteras cunditziones dónnia die.

Nosi capitat de tùndhere in logu serrau, ma fintzes fora in su sole. Dhue at aziendhas bene organizadas chi faet a treballare pròpriu a cómodu. Cumbidant a bufare e a papare, po aciapare e aporrere is pegos funt in medas e faent a manera chi su treballu sigat allestru.

Àteras bortas no est deosi. Noso lompeus sèmpere puntuales, ma a bortas depeus ibertare meda ca su pastore no at acorrau ancora su bestiàmene. E abbarraus ibertandho debbadas.

Funt medas is fatos chi intrant in sa tundhimentata. Po nàrrere, is brebès no funt totus oguales; sa

lana a bortas est bruta e istrobbant is lamas de segare. Est mannu tandho su perigulu de ispitzulare e faere unu trincu in sa pedhe de su pegus.

Tocat a faere atenzione manna, chentza pèrdere sa passientzia, cricandho de cumprèndhere bene e, si serbit, faere prus abbellu. Depeus innanti de totu pentzare a sa salute de su bestiàmene e depeus èssere profesionistas comente si tocat po meritare sa fidùcia de su mere. Si faes bene su treballu ti cricat s'annu furriante puru, sinono perdes unu cliente.

Capitat de àere dificurtade po si faere pagare. Su capiscuadra a fine de giorronada pregontat a is tundhidores cantos pegos ant fatu e tandho presentat su contu a su mere. Podet capitare chi calecunu no dh'agatat giustu, su contu, e tandho naschet discussiones chi no praghent. Giai sèmpere si agatat s'acórdiu. Calecuna borta, ma rara, acontesset chi su treballu no benit pagau».

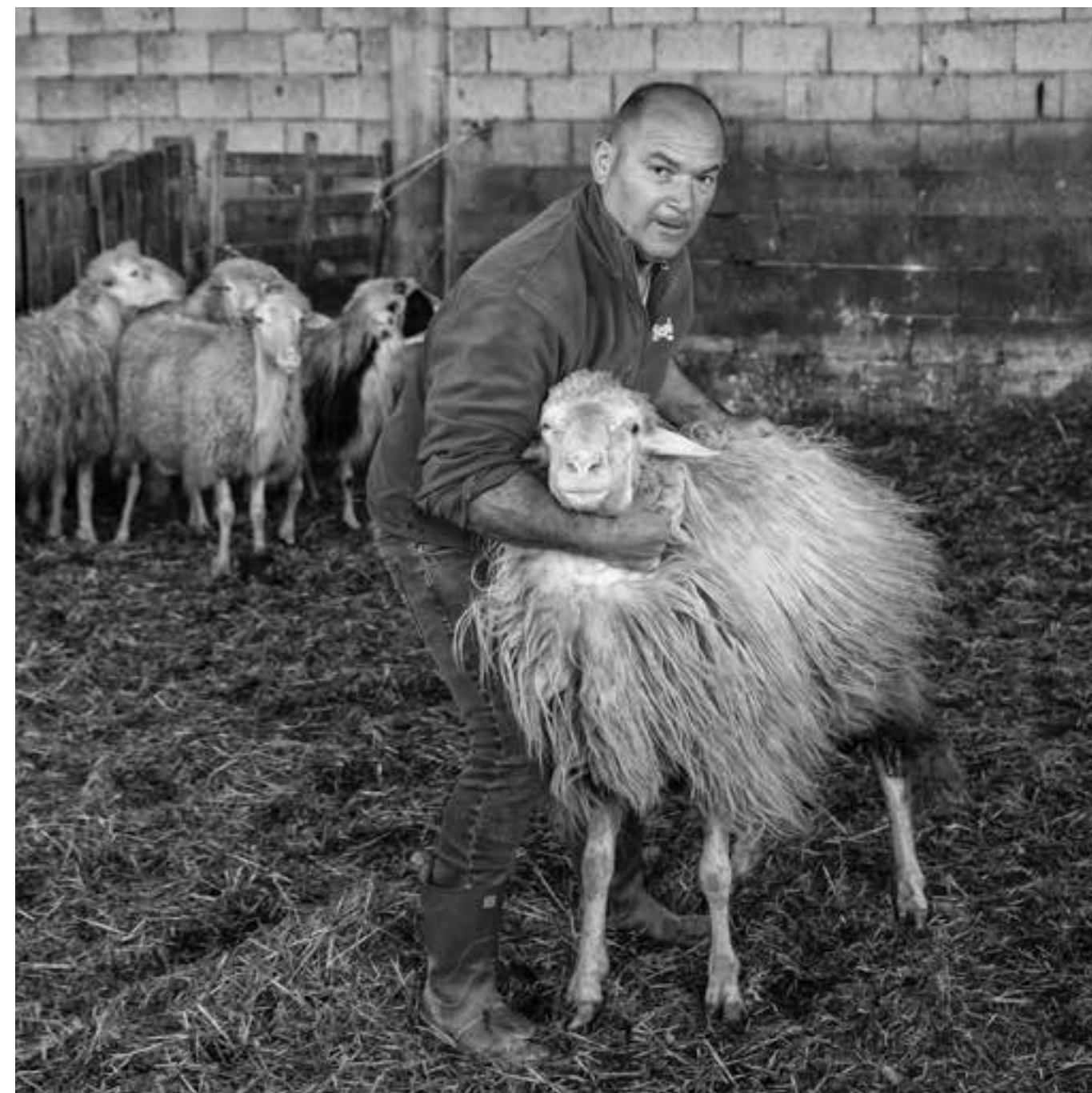

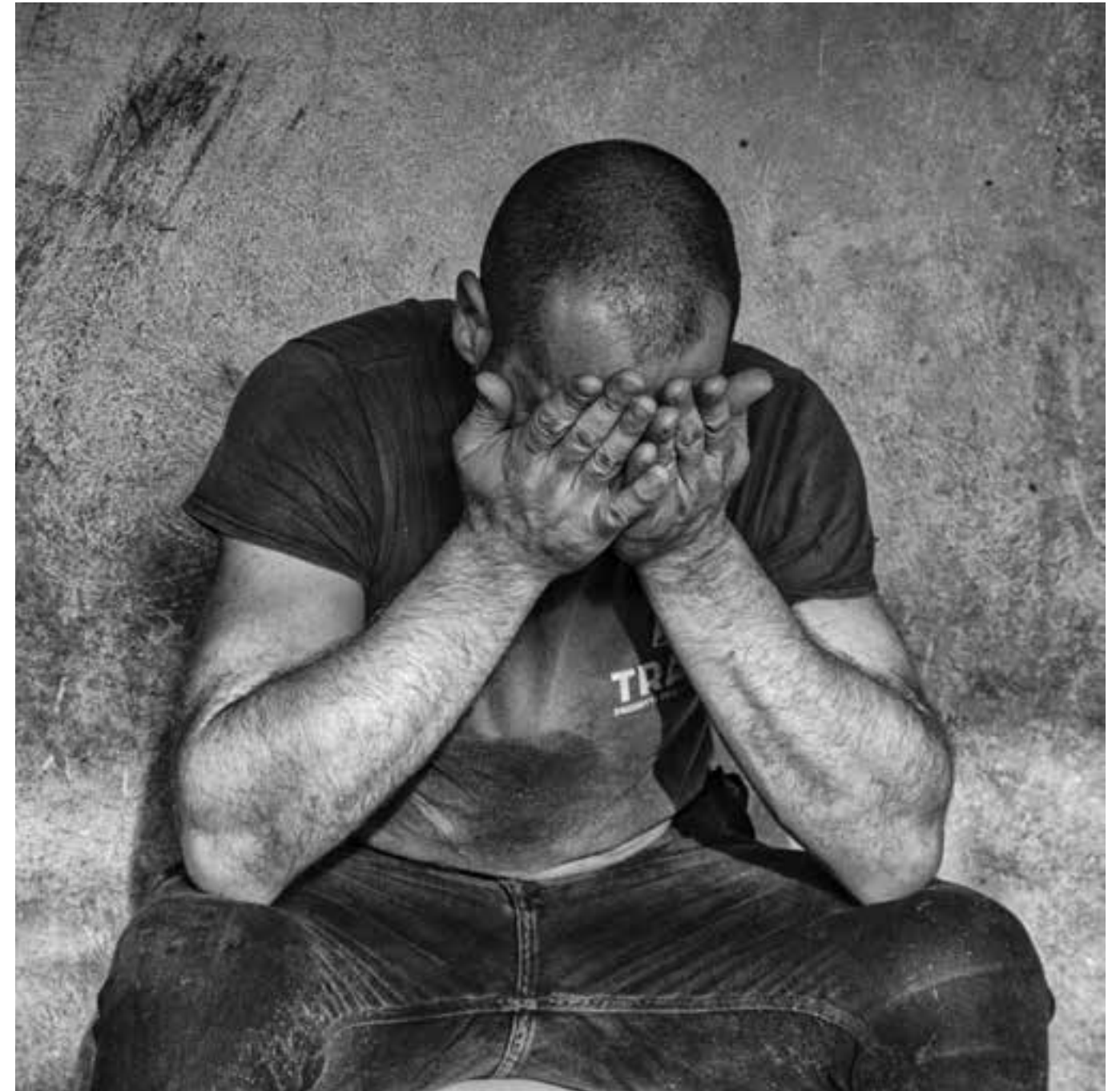

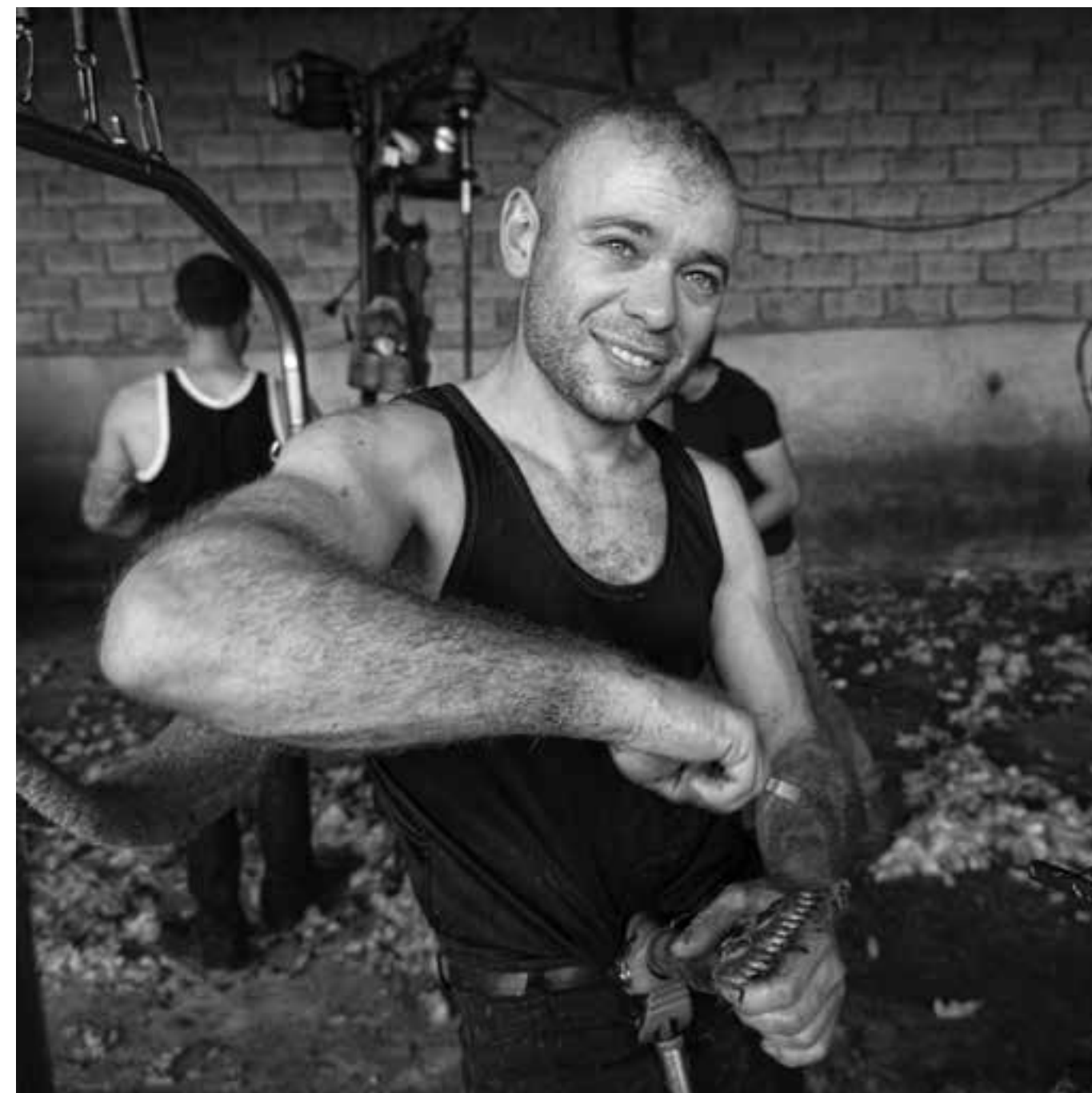

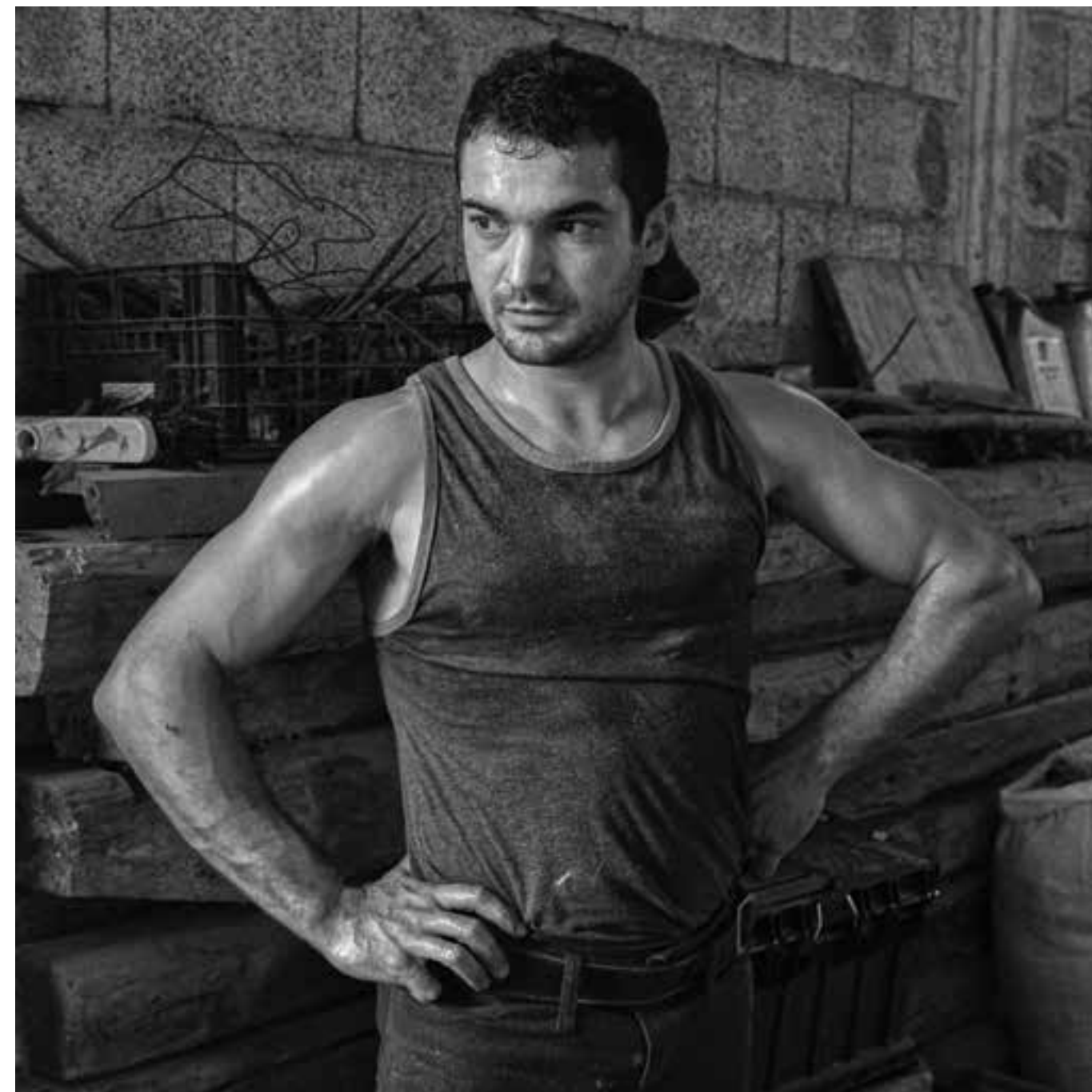

ARMY
NIGHT

East Harlem
MADE IN
E 106TH ST.

Cun custus Qrcode podes abbadiare sa documentatzione filmàda de s'òpera cun is tundhidores protagonistas de sa tundhimenta.

Tosatura 1

Tosatura 2

Tosatura 3

Tosatura 4

Ignazio Frau

Michele Gregu

Stefano Zanda

Didascalias

Pagina 8	Sarroch, 9 de làmpadas 2023
Pagina 10	Giorgio Zedda, Gùspini, 9 de làmpadas 2024
Pagina 12	Tàgiu de brebès, Gùspini, 14 de maju 2019
Pagina 14	Pètene po machineta de tùndhere, Gùspini, 18 de làmpadas 2018
Pagine 18-19	Tundhidura a su connotu, Seulu, 5 de argiolas 2021
Pagina 20	Acutzandho is serros, Iglésias, 16 de làmpadas 2018
Pagina 22	Paolo Casu, Serrenti, 17 de maju 2022
Pagina 26	Festa de tusórgiu, giogandho a sa murra, Àrthana, 24 de làmpadas 2019
Pagina 28	Is serros de tùndhere de su connotu, Làconi, 18 de maju 2024
Pagina 30	Tàgiu tramudandho a Làconi – Désulu, 12 de argiolas 2023
Pagina 32-33	Tàgiu de brebès paschendho, Bidharamosa, 15 de abride 2022
Pagina 34	Nicolò Peddio, Salvatore Locci e Sebastiano Murgia, acostindho una brebè a tùndhere Làconi, 11 de maju 2021
Pagine 35	Francesco Brodu, prontu a treballare, Musè, 29 de abride 2024
Pagine 36-37	Troboindho brebès, Ortzai, 19 de làmpadas 2019
Pagine 38-39	Acorrando po tùndhere, Gùspini, 3 de làmpadas 2021
Pagine 40-41	Tàgiu de brebès paschendho, Scivu (Arbus), 13 de abride 2019
Pagina 44	Denis Buffet, Bidharamosa, 15 de maju 2019
Pagina 46	Tundhidores francesos, Bidharamosa, 15 de maju 2019
Pagine 48-49	Tundhidores neozelandesos tundhendho, Silìcua 7 de làmpadas 2018
Pagina 50-51	Tundhidores treballandho, Silìcua 7 de làmpadas 2018
Pagina 52	Tundhidore treballandho, Musè, 29 de abride 2024
Pagina 53	Andrew Snow Tilson, Silìcua, 7 de làmpadas 2018
Pagina 54	Edsel Forde, Silìcua, 7 de làmpadas 2018
Pagina 55	James Webster e Max Winders, Silìcua, 7 de làmpadas 2018
Pagina 56	Baillu (Basilio) Brodu, Gùspini, 13 de maju 2019
Pagina 58	Tundhidura a métidu Bowen, Bidharamosa, 15 de maju 2024
Pagina 60	Tundhidores rumenos treballandho, Ortzai, 19 de làmpadas 2019
Pagina 62	Fermin Vigo Inda, Bidharamosa, 6 de maju 2023
Pagina 64	Claudiney Nuvoli, Aristanis, 11 de maju 2023
Pagina 65	Ignazio Frau, Bidhamassàrgia, 15 de maju 2006
Pagina 66	Stefano Zanda, Sanguengiu, 22 de maju 2022
Pagina 67	Michele Gregu, Gùspini, 28 de maiu 2021

Pagina 68	Tundhidura a métidu Bowen, Gùspini, 28 de maju 2022
Pagine 72-73	Tundhidores trebballandho, Gonnos, 27 de maju 2021
Pagine 74-75	Tundhidores trebballandho, Uda, 28 de maju 2018
Pagine 76-77	Gianluca Floris e Liberato Gioi, Bidhaxidru, 13 de maju 2022
Pagine 78-79	Tundhidores trebballandho, Gùspini, 13 de maju 2019
Pagina 80	Acàpios po troboire is brebès, Ortzai, 19 de làmpadas 2019
Pagina 81	Preparandho po tùndhere, Désulu, 21 de làmpadas 2022
Pagine 82-83	S'allevadore Felice Secci, Silìcua, 5 de maju 2024
Pagina 84-85	S'allevadore Pino Doi, Pabillonis, 24 de aprile 2020
Pagina 86	Tundhidores trebballandho, Sarrocu, 9 de làmpadas 2023
Pagina 87	Tundhidores trebballandho, Gonnos, 23 de làmpadas 2023
Pagina 88	Arregollendho sa lana, Santuèngiu, 24 de maju 2023
Pagina 89	Tundhidores trebballandho, Musè, 29 de aprile 2024
Pagina 90-91	Tàgiu de brebès, Làconi, 11 de maju 2021
Pagina 94	Mario Gerina, Bidhamassàrgia, 15 de maju 2006
Pagina 96	Tundhidores trebballandho, Musè, 29 de aprile 2024
Pagina 98	Tundhidore trebballandho, Silìcua, 11 de maju 2022
Pagina 100	Aprontandho sa machineta, Gùspini 28 de maju 2022
Pagine 102-103	S'iscuadra “Tosatori Desulo 2010”, Gùspini, 11 de maju 2022
Pagina 104	Antibióticu spray po curare segadas
Pagina 105	Acuntzandho unu gurtedhu
Pagina 106	Aprontandho sa machineta, Orune, 1 de làmpadas 2024
Pagina 107	Gurtedhos po sa machineta
Pagina 108	Gurtedhos e pètenes
Pagina 109	Catzolas bàscias po tùndhere
Pagina 110	Su contadore de is pegos tùndhios
Pagina 111	Pètenes e gurtedhos pronti
Pagine 112-113	Tundhimenta in fora in sartos de Àrthana
Pagina 114	Tundhimenta in fora in sartos de Arbus
Pagina 115	Tundhimenta in su cuile in sa zona industriale de Machiaredhu (Cabuderra)
Pagine 116-117	Tundhimenta aintro, in Silìcua
Pagine 118	Valentino Lai
Pagin 119	Daniele Serpi

Pagina 120	Stefano Zanda
Pagina 121	Ignazio Frau
Pagina 122	Alessandro Lai
Pagina 123	Edsel Forde
Pagina 124	Tundhidore... sudore! (sorbindhosi)
Pagina 125	Tundhidore pausandho
Pagina 126	Un'iscuta de pàusu
Pagina 127	S'iscuadra Tundhidores de Désulu 2010 pausandho.
Pagina 128	Federico Pasquali
Pagina 129	Alessandro Zanda
Pagina 130	Francesco Barracca
Pagina 131	Filippo Longu
Pagina 132	Matteo Todde
Pagina 133	Gaelle Desseaux
Pagina 134	Francesco Onnis
Pagina 135	Nicola Puddu
Pagina 136-137	Otmane Badaui, Edoardo Locci, Nicola Melis, Raffaele Sitzia.
Pagina 138	Claudio Massa
Pagina 139	Marie Depagnier e Joseba Ugalde
Pagina 140	Stefano Casula
Pagina 141	Antioco Carboni
Pagina 142	Davide Locci
Pagina 143	Michele Secci
Pagina 144	Felice Fulgheri
Pagine 145	Ignazio Fulgheri
Pagine 146-147	Bachisio Carta e Sebastian Lai
Pagina 148	Nicola Casula
Pagina 149	Jeremy Sabot
Pagina 150	Programmandho po s'incràs
Pagina 151	Sa giorronada est fata
Pagine 152-153	Su càrrigu de sa lana

Arrengraziamentos

Is ùrtimos chimb’annos seo andhau a una chimbanti-na de tundhimentas. Giai totu is fotografias funt de custu períudu. Mi ant cumbidau aziendhas sardas meda aifatu mescamente de duas iscuadras: Tosatori Vallermosa e Tosatori Desulo 2010, capiscuadra de s’una Ignazio Frau e Stefano Zanda de s’àtera.

Is primos arrengraziamentos tocant própriu a issos ca mi ant perìtiu de documentare giorronadas de trabballu grae in is cuiles de mesa Sardigna.

Arrengràtzio is amigos Massimo Locci (po s’isperiéntzia sua e is bonos cossìgios) e Antonangelo Liori (po sa presentada): cun issos de pagu apo cundividiu s’isperiéntzia de sa Tràmuda.

Arrengràtzio a Salvatore Ligios po s’agiudu chi s’at giau cun su testu própriu bellu chi faet prus erricu custu progetu. Is foedhos suos mi incoragint a sighire.

Dhue funt totu is tundhidores de Désulu de arrengraziare, sèmpere pronti a giare una manu de agiudu: Alessandro Zanda, Francesco Barracca, Sebastian Lai, Bachisio Carta, Alessandro Lai, Nicola Casula, Giovanni Frongia, Samuele Maccioni. Pietro Todde, Antioco Carboni, Nicola Puddu, Davide Locci e sa bonànima de Andrea Zanda.

Arrengràtzio su maistu Denis Buffet, Claudiney Nuvoli,

Michele Secci, Efsio Fulgheri, Nicola Melis, Mario Gerina, Michele Gregu, Davide Caria, Basilio Manca, Edsel Forde, Michail Biceanu, Claudio Serra, Filippo Longu e totu cudhos chi apo immentigau.

Mi faet praghère de arregodare totu is pastores chi apo atobiau in cust’istória. Unos cantu amigos caros de annos, àteros diventaos amigos chi mi ant sèmpere fatu fotografare chentza chistiones.

Arrengràtzio cun totu su coro a Basilio, Giovanni e Christian Brodu, Antonello Brodu, Daniele Secci, Gianni Secci, Luca Carta, Fabio Littarru, Francesco (Kekko) Pintore, is frades Giannetto, Tore e Antonello Locci, Roberto Zanda, Benedetto e Mauro Floris, Alessio e Pinangelo Piroi, Felice Secci, Serafino e Gianfranco Lai, Francesco, Antioco e Nicola Lai, Pino e Michele Doi, is frades Basilio, Ignazio e Sebastiano Zanda (Battaglia), Salvatore, Alberto e Federico Congias, Valentino Lai, Davide Floris, Antonio e Giampietro Chessa, Basilio Casula, Gian Mauro Orunesu, Gian Mauro Sanna, Luigi Sogus, Sandro Pinna, Giorgio Zedda, Andrea e Paolo Casu, Mattia Puddu.

Po acabbare arrengràtzio is amigos e collegas Piera Serusi, Vito Fiori, Corrado Loi e Max Solinas.

*Stampato nel mese di luglio 2024
dalla tipografia Nuove grafiche Puddu srl
Ortacesus (SU)*

*In custa publicatzione su pesu de
s'Autore est a dópiu. No dhi bastat de
presentare immàgines, ma iscriet is testos.
Deosi càmbiat sa manera de contare e
faet foedhare is fotografias de sèi issoro.
Su limbàgiu fotogràficu faet a mancu de
dèpere servire a su testu e si presentat
cun d-unu puntu de vista suo.*

26 euro